

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра економічної теорії та права

Т. М. Гайворонська

ПРАВО

Конспект лекцій

Частина 1

Харків – 2018

Гайворонська Т. М. Право: Конспект лекцій. – Харків:

УкрДУЗТ, 2018. – Ч. 1. – 77 с.

Конспект лекцій присвячено аналізу питань з теорії держави і права та сучасного цивільного права України, що передбачені робочим планом кафедри з навчальної дисципліни «Право».

Рекомендується для самостійної й індивідуальної роботи студентів економічних спеціальностей усіх форм навчання освітньо-кваліфікаційного рівня підготовки «бакалавр».

Конспект лекцій розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри економічної теорії та права 4 грудня 2017 р. , протокол № 3.

Рецензент

доц. О. М. Череватенко

Т. М. Гайворонська

ПРАВО

Конспект лекцій

Частина 1

Відповідальний за випуск Гайворонська Т. М.

Редактор Етколо О. О.

Підписано до друку 03.04.18 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 3,25. Тираж 50. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Український державний університет
залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейербаха, 7.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Основи теорії держави і права.....	4
Тема 1. Основи теорії держави.....	4
Тема 2. Загальне поняття права	9
Тема 3. Норми права.....	11
Тема 4. Джерела права.....	13
Тема 5. Система права.....	20
Тема 6. Реалізації права.....	24
Тема 7. Поняття законності і правопорядку. Правопорушення та юридична відповідальність.....	28
Розділ 2. Основи цивільного та сімейного права.....	35
Тема 8. Поняття цивільного права і цивільно-правових відносин.....	35
Тема 9. Суб'єкти цивільного права.....	41
Тема 10. Цивільно-правові угоди (правочини). Представництво в цивільному праві.....	50
Тема 11. Zobов'язальне право.....	56
Тема 12. Основи сімейного права України.....	66
Список літератури.....	75

ВСТУП

Правове забезпечення професійної діяльності студентів за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» становить навчальний курс «Право», який охоплює загально-правові та професійно зорієнтовані правові дисципліни.

У курсі лекцій висвітлено питання, з яких і починає здійснюватися правова підготовка кадрів у закладах вищої освіти.

Викладений матеріал відповідає змісту і структурі навчальної і робочої програм курсу.

Конспект лекцій містить основоположні відомості з теорії держави і права, що становлять методологічний фундамент правової підготовки студентів. У ньому всебічно і послідовно розглядаються загальні положення однієї з фундаментальних галузей права України – цивільного права. Завершується перша частина курсу викладенням питань з основ сімейного права.

Конспект лекцій може бути використаний при подальшому вивченні адміністративного, трудового, господарського права, права інтелектуальної власності, міжнародного приватного, договірної права тощо, а також при викладанні неправових дисциплін.

Питання тем цієї навчальної дисципліни, які залишилися поза увагою конспекту лекцій, розглядаються на лекційних заняттях та самостійно.

Розділ 1. ОСНОВИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Тема 1. Основи теорії держави

1.1 Теорія держави і права

Теорія держави і права – це фундаментальна юридична наука, яка досліджує найбільш загальні закономірності і тенденції виникнення, розвитку і функціонування держави і права, а також формулює вихідні для юридичних наук поняття.

Основні концепції (теорії) походження держави і права:

1) патріархальна теорія походження держави і права розглядає як результат історичного розвитку сім'ї (її засновниками вважають Платона та Аристотеля);

2) теологічна теорія, основна ідея якої – держава є породженням Бога, а право – проявом божественної волі (одним з її представників був Хома Аквінський);

3) договірна (підґрунтям її стали праці Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локка, Т. Гоббса, О. М. Радищева та ін.) пропонує теорію виникнення держави і права внаслідок укладення людьми між собою суспільного договору;

4) теорія насильства (засновники – Л. Гумплович, К. Каутський) стверджує, що в результаті насильства як внутрішнього (економічне і політичне), так і зовнішнього (завоювання одним народом іншого) виникли держава і право;

5) історико-матеріалістична теорія, згідно з якою в результаті розвитку і занепаду первісного ладу, розвитку способу виробництва, які визначили соціальні зміни в суспільстві, виникають держава як апарат примусової влади та право – закріплена в законі воля панівного в суспільстві класу (отримала поширення у працях К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Ульянова і їх послідовників);

6) психологічна теорія пояснює причини походження держави і права особливими властивостями психіки людини, її біопсихічними інстинктами і тощо. У результаті одні беруть владу у свої руки, утворюючи апарат держави, і керують населенням за допомогою права (представники М. Т. Цицерон, Л. Петражицький та ін.);

7) гідравлічна (іригаційна) теорія виходила з того, що держава і право виникли як наслідок необхідності організувати населення для спорудження та експлуатації іригаційних споруд, що вимагало централізованого управління (автор К. Вітфогель);

8) космічна теорія базується на завезенні держави і права до нас іншими цивілізаціями. Є й інші теорії.

1.2 Держава: поняття, ознаки, функції

Держава – це організація політичної влади, яка здійснює ефективний контроль за певною територією та населенням,

підтримуючи правопорядок і маючи прерогативу на застосування примусу.

Ознаки держави:

- 1) наявність певної території, над якою держава здійснює контроль;
- 2) наявність постійного населення (народу);
- 3) наявність державної влади;
- 4) повноваження підтримувати правопорядок;
- 5) наявність прерогативи на легальне застосування примусу.

Функції держави — це основні напрямки її діяльності, які зумовлені службовим призначенням держави щодо суспільства та реалізуються у правових формах через державний механізм.

Держава здійснює такі функції, як: політична, економічна, соціальна, фінансова, екологічна, гуманітарна, оборонна, забезпечення миру і підтримки світового порядку та ін.

Вищевизначені функції держави можна класифікувати:

- 1) за ступенем значущості в суспільному житті: на головні та похідні;
- 2) за часом їх виконання: на постійні та тимчасові;
- 3) залежно від сфери дії: на внутрішні і зовнішні.

1.3 Форма держави: поняття та основні елементи

Форма держави – це порядок організації та здійснення державної влади.

Структура форми держави

Форма правління – це елемент форми держави, який характеризує порядок організації вищих органів державної влади та поділ повноважень між ними.

Розрізняють дві форми правління – монархію і республіку.

Монархія – це форма державного правління, за якої вища державна влада належить одній особі (монарху) та передається у спадок. Види монархій: абсолютна, дуалістична, парламентська.

Республіка – це форма правління, за якої вищі органи державної влади обирає народ на певний строк. Види республік: парламентські, президентські, змішані.

Форма державного устрою – це елемент форми держави, який характеризує порядок територіальної організації публічної влади, а також поділ владних повноважень на різних територіальних рівнях.

Розрізняють дві форми державного устрою – унітарна держава та федерація.

Унітарна держава – це єдина держава, територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці. Види унітарних держав: прості і складні; централізовані, відносно децентралізовані та децентралізовані.

Федерація – це союзна держава, до складу якої входять державні утворення (суб'єкти федерації). Види федерацій: договірні та союзні; територіальні, національні та змішані (національно-територіальні); симетричні та асиметричні.

Конфедерація – союз суверенних держав, створений для досягнення певних цілей і спільного здійснення деяких напрямів державної діяльності при збереженні самостійності в інших питаннях.

Державний режим – це елемент форми держави, який характеризує порядок здійснення державної влади.

Види державних режимів:

1) демократичний державний режим – це вид державного режиму, який характеризується широкою участю народу у формуванні і здійсненні державної влади, зв'язаністю держави правом, повагою до прав людини, сприянням вільному функціонуванню громадянського суспільства;

2) авторитарний режим – це вид державного режиму, який характеризується жорстким контролем держави за публічною сферою, обмеженням та порушенням прав людини;

3) тоталітарний режим – це вид державного режиму який характеризується масовими порушеннями прав людини, повним державним контролем за суспільним життям, який охоплює як публічну, так і приватну сферу.

1.4 Механізм держави і державний апарат

Механізм держави – це система державних організацій (органів державної влади, установ та підприємств), на які покладено виконання функцій держави.

Структура механізму держави:

1) орган державної влади – організації, які для здійснення функцій держави наділені державно-владними повноваженнями;

2) державні установи – організації, які здійснюють певні функції держави без використання державно-владних повноважень;

3) державні підприємства – організації, що здійснюють господарську діяльність, необхідну для виконання функцій держави;

4) збройні сили (як окремий елемент) складаються з органів військового управління, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій.

Державний апарат як складова частина механізму держави – це сукупність державних органів, наділених повноваженнями безпосередньо здійснювати державну владу та управляти різними сферами суспільного життя.

Основні принципи діяльності державного апарату: пріоритет прав людини, поділ влади, служіння народу, верховенство права, відкритість і прозорість, підконтрольність і відповідальність, професіоналізм, рівне право на доступ до державної служби.

1.5 Правова держава: поняття та ознаки

Правова держава – це держава, у якій з метою забезпечення свободи і гідності людини проголошуються та діють принципи верховенства права, зв'язаності державної влади конституцією, гарантується повний та ефективний судовий захист.

Ознаки правової держави:

1) забезпечення свободи людини від неправомірного втручання будь-яких суб'єктів, у тому числі держави;

2) реалізація принципу верховенства права (зв'язаності держави правом);

- 3) зв'язаність держави конституцією;
- 4) рівність перед законом та судом;
- 5) передбачуваність, визначеність, пропорційність та добросовісність державних рішень;
- 6) існування інституту повного й ефективного судового захисту;
- 7) у правовій державі поведінка людини регулюється на основі загально-дозволеного правового режиму, а діяльність суб'єктів публічної влади – на основі спеціальнодозволеного режиму.

Тема 2. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ПРАВА

2.1 Право: поняття, основні ознаки та функції

Під терміном «право» розуміють обґрунтовану, виправдану свободу або можливість поведінки, які визнає суспільство. У сучасному світі під словом «право» визнають і природні права людини, які люди не створюють і які є невід'ємними та невідчужуваними від особи та ін.

Розрізняють право в об'єктивному та суб'єктивному сенсі.

Право об'єктивне як сукупність норм права, що виражені у відповідних юридичних джерелах – нормативно-правових актах, судових рішеннях, правових звичаях тощо. Право суб'єктивне, яке належить окремим особам (суб'єктам) і полягає в наявності у кожного з них певних юридичних можливостей. Ці можливості пов'язані зі змістом тих правил, з яких складається об'єктивне право.

Право в юридичному значенні – це система загальнообов'язкових норм і принципів, спрямованих на забезпечення індивідуальної свободи і суспільного порядку, ефективна дія яких гарантується державою («позитивне право»).

Ознаки права: соціальний регулятор, нормативність, системність, універсальність, обов'язковість, формальна визначеність, забезпеченість державою та ін.

Функції права – це основні напрями впливу права на суспільні відносини.

Соціальні функції, тобто вплив права на суспільну систему в цілому (культурна, інформаційна, комунікативна й ідеологічна).

Юридичні функції (головні) – це специфічний вплив на суспільні відносини, що врегульовані правом. Серед юридичних слід розрізняти:

- 1) регулятивну, обумовлену головним призначенням права – регулювати суспільні відносини, тобто досягти їх упорядкування;
- 2) охоронну – захист правомірних суспільних відносин шляхом забезпечення додержання тих правил, що встановлюються у порядку виконання регулятивної функції.

2.2 Право в системі нормативного регулювання

Нормативне соціальне регулювання в суспільстві здійснюється за допомогою: соціальних норм – правил поведінки загального характеру, ефективна дія яких у суспільстві забезпечується засобами соціального впливу; технічних норм, які регулюють відносини між людиною та зовнішнім світом (природою, технікою тощо). Найбільш значущі з них набувають соціального характеру й утворюють техніко-соціальні норми (техніко-юридичні).

Види соціальних норм: норми права, норми моралі, норми звичаїв, норми релігії, корпоративні норми.

Розрізняються соціальні норми:

- 1) за змістом суспільних відносин, що ними регулюються;
- 2) за формами встановлення і засобами забезпечення;
- 3) за способами зовнішнього закріплення.

Мораль – це принципи, оцінки та норми, що відображають уявлення людей про добро і зло, а також про те, що схвалює чи заперечує суспільство.

Спільні риси права і моралі та їх взаємодія: право і мораль є універсальними критеріями для оцінювання поведінки; право в цілому ґрунтується на загальновизнаних нормах моралі; без звернення до моральних норм неможливо розкрити зміст низки норм права; правові норми захищають суспільну мораль та протидіють антисоціальній груповій моралі.

Відмінності між правом і мораллю: за сферою регулювання; за ступенем деталізації; за формою вираження; за засобами забезпечення виконання та специфікою санкцій.

Звичай – це соціальна норма, яка складається внаслідок її тривалого й одноманітного застосування в певних життєвих ситуаціях. Спільні риси права і звичаю: загальний характер, спрямованість на забезпечення стабільності і порядку та ін. Розрізняються за походженням, за формою вираження, за часом набрання чинності, за способом забезпечення.

Взаємодія права і звичаю спричиняє виникнення правового звичаю як джерела (форми) права.

Традиції є більш широким поняттям на відміну від звичаю, у якому виявляються ідеї, цінності та норми поведінки певного суспільства, що ґрунтуються на досвіді попередніх поколінь.

Обряди і ритуали, покликані регулювати побутові, сімейні, релігійні та інші відносини, становлять формалізовану, суворо регламентовану послідовність дій людей або їх груп.

Релігійні норми – норми, які регулюють ставлення віруючих до Бога, стосунки віруючих між собою, з релігійними організаціями та з представниками інших релігій. Особливості взаємодії між правом і релігійними нормами залежать від типу правової системи.

Корпоративні норми – це норми, що розробляються політичними партіями, громадськими організаціями, профспілками, підприємствами тощо з метою реалізації інтересів своїх членів (учасників).

Тема 3. НОРМИ ПРАВА

3.1 Норма права: поняття та структура

Норма права – це закріплене у джерелах права правило загального характеру, що визначає стандарт належної чи дозволеної поведінки або наслідки його порушення, ефективна дія якого забезпечується державою.

Їм притаманні такі ознаки: є вихідними, первинними елементами права; спрямовані на регулювання суспільних

відносин; закріплюють зразок правомірної поведінки особи, встановлюють наслідки його порушення або сприяють такому закріпленню та встановленню; обов'язковість, яка підтримується погрозою застосування державного примусу; норма права має особливі форми свого зовнішнього виразу у нормативно-правових актах та ін.

Структура норми права – це внутрішня побудова норми, поділ її на складові (елементи) у вигляді тричленної побудови: гіпотеза, диспозиція, санкція.

Гіпотеза – це елемент норми права, що вказує на життєві обставини, за наявності та/або відсутності яких реалізується правило поведінки.

Диспозиція – це елемент норми права, що вказує на правило, якому має відповідати поведінка суб'єкта.

Санкція – це елемент норми права, що встановлює невиконані наслідки на випадок порушення правила, визначеного в диспозиції.

Співвідношення структури норм права та структурних частин нормативного акта: нормативно-правовий акт – письмовий акт, який містить сукупність нормативно-правових приписів, спрямованих на регулювання окремої групи суспільних відносин. У свою чергу нормативно-правовий припис є формою закріплення в нормативно-правовому акті змісту норми права. Він може бути викладений у статтях, пунктах, параграфах нормативно-правового акта.

3.2 Класифікація норм права

Класифікація норм права за різними ознаками:

1) за спрямованістю на безпосереднє й опосередковане регулювання суспільних відносин: типові та спеціалізовані (нетипові);

2) за функціональною спрямованістю: регулятивні та охоронні;

3) за способом правового регулювання: зобов'язальні, заборонні та уповноважувальні;

4) за методом правового регулювання: імперативні та диспозитивні;

- 5) за ступенем визначеності варіанта поведінки, який пропонує правило: абсолютно визначені та відносно визначені;
- 6) залежно від обсягу (сфери) дії: загальні та спеціальні;
- 7) за часом дії: постійні та тимчасові;
- 8) за належністю до таких складових системи права, як матеріальне та процесуальне: матеріальні та процесуальні;
- 9) за підсистемами права: публічного та приватного;
- 10) за галузями права: конституційного, цивільного, сімейного, трудового, адміністративного, кримінального, цивільного процесуального, кримінального процесуального тощо.

Тема 4. ДЖЕРЕЛА ПРАВА

4.1 Поняття і види джерел права

У юридичній науці використовуються такі основні значення поняття джерела права: ідеалістичне, що визначає джерело права як його витoki, першоджерела; залежно від напрямів праворозуміння такими джерелами виступають основні права людини, природні інстинкти, правосвідомість та ін.; матеріальне, що визнає джерелом права соціальні фактори, сили, що творять право; формально-юридичне, що ототожнює джерела права із зовнішніми формами його вираження та існування, тобто формами права.

Таким чином, джерела (форми права) – це визнана в конкретному суспільстві офіційна форма (спосіб) зовнішнього вираження та закріплення норм права, посилення на яку підтверджують їх існування.

Види джерел (форм права)

Нормативно-правовий акт – це офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженими суб'єктами нормотворчості, який устанавлює, змінює або скасовує норми права. В Україні є первинним і обов'язковим джерелом права. Сукупність нормативно-правових актів утворює законодавче право.

Нормативно-правовий договір – це двостороння або багатостороння угода, яка встановлює, змінює або скасовує

норми права. В Україні належить до первинних і обов'язкових джерел права Сукупність нормативно-правових договорів утворює договірне право.

Правовий звичай – це джерело права, яке підтверджує юридично обов'язкове правило, що склалося внаслідок його одноманітного тривалого застосування. В Україні посідає місце вторинного та обов'язкового джерела права. Сукупність правових звичаїв утворює звичаєве право.

Судовий прецедент – це рішення у конкретній справі, що є обов'язковим для суду тієї самої або нижчої інстанції при вирішенні в майбутньому всіх аналогічних справ. Є первинним і обов'язковим в англо-американській правовій системі. Сукупність судових прецедентів утворює прецедентне право.

Судова практика – рішення судів у конкретних справах, які містять правові зразки одноманітного та багаторазового застосування і тлумачення правових норм. Виступає вторинним і необов'язковим джерелом права.

Правова доктрина як джерело права – це визнані юридичною спільнотою ідеї, концепції та теорії, що використовуються як допоміжний засіб для визначення змісту правових норм. В Україні правова доктрина відіграє важливу роль у процесах нормотворчості та правозастосування.

Загальні принципи права – найбільш загальні і стабільні вимоги, що сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей і визначають характер права і напрями його розвитку. Як самостійні джерела права загальні принципи мають значення для романо-германської правової системи. В Україні вони використовуються під час нормотворчості і застосування права.

4.2 Нормативно-правовий акт: поняття та ознаки

Нормативно-правовий акт – це офіційний письмовий документ, прийнятий суб'єктом нормотворчості у визначеній формі та за встановленою процедурою, спрямований на встановлення, зміну або скасування норм права.

Ознаки нормативно-правового акта:

1) є одним із джерел права, яке створюється в результаті нормотворчої діяльності;

2) є одним із видів правових актів;

3) нормативно-правовий акт закріплює, вводить до правової системи та зовнішньо фіксує норми права, розраховані на багаторазове застосування правил загального характеру. Отже, нормативно-правові акти спрямовані на встановлення, зміну або скасування норм права;

4) приймається уповноваженими на це суб'єктами нормотворчості;

5) приймається з дотриманням певної процедури, яка охоплює розроблення, розгляд, обговорення проектів нормативних актів, їх прийняття та офіційне оприлюднення;

6) ухвалюється у формі, визначеній конституцією і законами для кожного виду нормативно-правового акту;

7) як офіційний письмовий документ він має власні реквізити (назву акту, номер, дату, місце прийняття, указівку на суб'єкт, що його затвердив, підпис та посаду уповноваженої особи, яка підписала акт, код нормативного акту за державним реєстром), а також структуру (його зміст виражається в преамбулі, статтях, частинах, пунктах, підпунктах, абзацах, прикінцевих і перехідних положеннях, додатках). Крім того, він підлягає обов'язковій державній реєстрації та обліку, а також офіційному оприлюдненню;

8) є первинним елементом системи законодавства, посідає в ній чітко визначене місце, обумовлене юридичною силою акту.

Цілісна, узгоджена сукупність нормативно-правових актів, якій притаманна певна структура, створює систему законодавства в Україні. Система законодавства є результатом діяльності суб'єктів нормотворчості. Під нормотворчістю розуміють діяльність уповноважених на це суб'єктів з розроблення, розгляду, прийняття та офіційного оприлюднення нормативно-правових актів, яка здійснюється за визначеною процедурою.

Стадіями створення нормативно-правових актів є:

1) підготовка проекту нормативно-правового акту, яка завершується нормотворчою ініціативою;

2) розгляд проекту нормативно-правового акту та прийняття рішення щодо нього: прийняти, доопрацювати, відхилити проект нормативного акту;

3) офіційне оприлюднення (промульгація) нормативно-правового акту. Прийняті нормативно-правові акти оформлюються та підписуються уповноваженими суб'єктами, у разі потреби реєструються в Міністерстві юстиції України, включаються до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів, підлягають офіційному опублікуванню, після чого набирають чинності.

4.3 Закон і підзаконні акти: поняття, ознаки і види

Єдина система нормативних актів держави поділяється на закони і підзаконні акти.

Закон – це нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, який приймається відповідно до особливої процедури парламентом або безпосередньо народом і регулює найважливіші суспільні відносини.

Ознаки закону:

- 1) є різновидом нормативно-правового акту;
- 2) регулює найбільш значущі, ключові суспільні відносини, їх відправні засади;
- 3) є нормативно-правовим актом, який має вищу юридичну силу;
- 4) приймається спеціально уповноваженими суб'єктами – парламентом (органом законодавчої влади), а також народом;
- 5) закон приймається в особливому процедурному порядку.

Види законів:

а) за юридичною чинністю:

- 1) конституційні, до яких належать конституція і конституційні закони. Конституція як Основний Закон певної держави, юридична база для поточного законодавства. Основна юридична сила конституції – її верховенство. Воно забезпечується її особливим порядком прийняття та зміни, а також інститутом контролю за конституційністю законів. Конституційними називають закони, що вносять зміни та доповнення в чинну конституцію і підлягають затвердженню всеукраїнським референдумом. Вони служать базою для поточного законодавства;

2) звичайні (поточні) закони – це акти поточного законодавства, присвячені різним сторонам соціально-економічного, політичного життя суспільства;

б) за структурною формою: кодифіковані та некодифіковані. Кодифікований закон розглядають як особливий різновид закону. Різновидами кодифікованих актів є кодекс і основи законодавства. Кодекс – це єдиний, зведений, юридично і логічно цілісний, внутрішньо узгоджений нормативно-правовий акт, що забезпечує на науковій основі повне, узагальнене та системне регулювання відповідної галузі або підгалузі законодавства. Основи законодавства – кодифікований акт, що містить найбільш загальні норми і визначає цілі та принципи правового регулювання певної групи суспільних відносин;

в) за місцем у структурі законодавства: галузеві та міжгалузеві (комплексні) закони. Галузевий закон містить норми права, що стосуються однієї галузі, а комплексний закон містить норми, що належать до ряду галузей.

Підзаконні нормативно-правові акти – це нормативно-правові акти, які приймаються уповноваженими суб'єктами нормотворчості на основі законів і не повинні їм суперечити.

Найважливіші підзаконні нормативно-правові акти:

1) за суб'єктами їх прийняття: акти Президента України, Кабінету Міністрів України, міністрів та керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів і посадових осіб місцевого самоврядування та ін.;

2) за формою акта: укази, постанови, накази, розпорядження, рішення, статути, положення та ін.;

3) за сферою дії акта: загальні акти, обов'язкові для виконання на всій території держави всіма особами; міжвідомчі акти, обов'язкові для інших органів виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування, осіб, що не входять до сфери управління органу, який видав цей акт; відомчі акти обов'язкові для осіб, що перебувають у системі підпорядкування відповідного відомства; місцеві акти, дія яких обмежується територією відповідної адміністративно-територіальної одиниці; локальні акти, які діють у межах конкретної організації;

4) за часом дії: постійні та тимчасові акти;

5) за характером нормотворчої компетенції: акти, прийняті в межах власної правотворчої компетенції, і акти, прийняті в порядку реалізації делегованих нормотворчих повноважень;

6) за порядком прийняття: акти, прийняті одноособово і колегіально;

7) за кількістю суб'єктів нормотворчості: акти, прийняті одним суб'єктом владних повноважень, і акти, прийняті спільно двома або більше суб'єктами;

8) за характером відомостей: акти з відкритим доступом і акти з обмеженим доступом.

4.4 Межі дії нормативних актів

Дію нормативного акта у часі характеризують чотири показники: момент набрання нормативним актом чинності; напрям темпоральної дії нормативного акта; момент зупинення і відновлення дії нормативного акта; момент припинення дії нормативного акта.

Дія нормативно-правового акта у часі починається з моменту набрання ним чинності – календарної дати, з якої всі суб'єкти права повинні керуватися ним, виконувати і додержуватися його приписів.

Напрямок темпоральної дії – показник, що визначає дію нормативно-правового акта стосовно правових відносин, які виникли до і після набуття ним чинності. За загальним правилом нормативно-правові акти не мають зворотної (ретроспективної) дії. Окрім того, стаття 58 Конституції України передбачає виняток для тих актів, що пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Момент зупинення дії нормативно-правового акта – календарна дата, з якої акт тимчасово, не остаточно перериває свою темпоральну дію.

Дія нормативно-правового акта завершується з моменту припинення його дії – календарної дати, з якої він остаточно втрачає чинність.

Дія нормативно-правового акта у просторі – це здатність акта створювати юридичні наслідки на певній території.

Існують три основних принципи дії актів у просторі:

- дія акта в межах території відповідної держави означає для тих, хто перебуває на території цієї держави, підкорюватися її нормам права;

- екстратериторіальний принцип означає, що дія актів певної держави не обмежується її територією, а виходить за її кордони;

- екстериторіальний принцип означає, що дія нормативних актів певної держави не поширюється на частину її території.

Дія нормативно-правового акта за колом осіб – це здатність акта створювати юридичні наслідки для тих чи інших суб'єктів права. Ця дія визначається виходячи із принципів територіальної та персональної юрисдикції.

Принцип територіальної юрисдикції означає, що акт діє щодо всіх осіб, які перебувають на її території. Лише певні особи можуть користуватися імунітетом і не підпадати під дію актів цієї держави.

Принцип персональної юрисдикції обумовлений тим, що особа, на яку поширюється юрисдикція, має відношення до реалізації істотних суверенних прав та інтересів певної держави.

Крім того, нормативні акти можуть поширюватися тільки на певну категорію осіб (спеціальних суб'єктів) унаслідок диференціації правового регулювання. Обмежене коло адресатів має також відомчі нормативно-правові акти.

4.5 Систематизація законодавства: поняття і форми

Систематизація нормативно-правових актів – це діяльність із приведення нормативно-правових актів у впорядковану систему. Використовуються такі форми: облік, інкорпорація, консолідація, кодифікація.

Облік нормативно-правових актів – це діяльність зі збирання, фіксування в логічній послідовності та зберігання нормативно-правових актів, підтримання їх у належному стані з урахуванням змін, а також створення спеціальних систем їх накопичення та пошуку.

Інкорпорація – це впорядкування нормативно-правових актів без зміни їх змісту шляхом зведення в єдині друковані видання (збірники, зібрання, довідники тощо) за хронологією та/або тематикою.

Консолідація – це зведення кількох близьких за змістом нормативно-правових актів у новий єдиний нормативно-правовий акт без зміни їх змісту.

В Україні консолідація не практикується, наслідком чого є громіздкість вітчизняного законодавства, повторюваність низки положень у різних актах.

Кодифікація – це форма систематизації, що здійснюється шляхом перероблення та зведення в процесі нормотворчості норм права, які містяться в різних нормативно-правових актах, у логічно узгоджену, побудовану на наукових принципах систему й створення на цій основі нового єдиного нормативно-правового акта.

Ознаки кодифікації: вона завжди є офіційною систематизацією, що здійснюється виключно в межах нормотворчої діяльності; результатом кодифікації є видання нового (кодифікаційного) нормативно-правового акта; у процесі кодифікації з'являються нові елементи системи права – норми та інститути права.

Тема 5 СИСТЕМА ПРАВА

5.1 Поняття і структура системи права

Система права – це інтегрована принципами права, зумовлена сполученням приватних і публічних інтересів сукупність правових норм, внутрішня організація якої характеризується їх єдністю, узгодженістю, диференціацією та групуванням у відносно самостійні структурні утворення.

Категорія системи права акцентує увагу на тому, що структура системи права складається з певних елементів за схемою: норми права (регулюють типові суспільні відносини) – правові інститути (об'єднують норми, які регулюють відносини певного виду) – підгалузі права (об'єднують норми, які регулюють відносини кількох видів) – галузі права (об'єднують норми, які регулюють відносини певного роду) – підсистема права (приватноправова та публічно правова, матеріально-

правова та процесуально-правова, регулятивно-правова та охоронно-правова).

5.2 Поняття галузі, підгалузі та інституту права

Провідними структурними елементами системи права при галузевому поділі є інститути права та галузі права.

Інститут права – це виокремлена група норм права, які регулюють певний рід однорідних суспільних відносин. Інститут права характеризується тим, що регулює певний вид однорідних суспільних відносин; являє собою певну сукупність норм, яка є відносно автономною у складі галузі права; забезпечує цілісне, відносно завершене правове регулювання певного соціального феномена, тобто має певну автономію; має загальну мету, основну ідею (принципи); використовує специфічні поняття та юридичні конструкції.

У свою чергу група інститутів галузі права, спрямована на регулювання певного кола однорідних суспільних відносин, складається в підгалузь права.

Галузь права – це відокремлена сукупність норм права, що регулюють якісно однорідну сферу суспільних відносин за допомогою певних методів.

Галузі права притаманні такі властивості: є центральною ланкою системи права; являє собою юридичну цілісність, тобто таку сукупність норм, що зосереджені у взаємопов'язаних правових інститутах; наявність галузевого понятійного апарату; основними критеріями для виокремлення галузі права виступають предмет і метод правового регулювання.

Предмет правового регулювання – те, що регулює право, тобто певні види суспільних відносин. Додатковим критерієм виступає метод правового регулювання як сукупність прийомів і засобів впливу права на суспільні відносини. Існують два основних методи правового регулювання: імперативний і диспозитивний. Сутність імперативного методу полягає в категоричній та детальній регламентації поведінки учасників правовідносин. Диспозитивний метод виражається у відносній

свободі поведінки сторін, у здатності самостійно обирати варіант поведінки.

Галузі права можна поділити на такі види:

1) фундаментальні (профілюючі), до яких традиційно належать конституційне, адміністративне, цивільне, цивільне процесуальне, кримінальне, кримінальне процесуальне право. Вони є юридично первісними, концентрують головні правові режими, галузеві методи правового регулювання;

2) спеціальні, які виникли шляхом відокремлення від фундаментальних галузей і в яких головні правові режими модифіковано, пристосовано до особливих сфер життя суспільства (трудове, земельне, житлове, сімейне, кримінально-виконавче право та ін.).

5.3 Підсистеми права та їх різновиди

Підсистема права – це інтегрована принципами, завданнями та функціями, зумовлена характером інтересів сукупність інститутів та галузей права, які регулюють комплекс суспільних відносин за допомогою подібних методів правового регулювання. Складовими підсистеми права є:

1) публічне право як підсистема права, що регулює відносини, пов'язані з діяльністю публічної влади;

2) приватне право як підсистема права, що складається з норм, які регулюють відносини, не пов'язані зі здійсненням функцій публічної влади у сфері реалізації приватних інтересів. Для сфери публічного права характерні централізація та імперативність. Сфера приватного права використовує децентралізацію юридичного регулювання і диспозитивність. До складу публічного права входять: матеріальні публічно-правові галузі (конституційне, адміністративне, кримінальне, фінансове право та ін.) та процесуальні публічно-правові галузі (кримінальне процесуальне, цивільне процесуальне, адміністративно-процесуальне право тощо). До складу приватного права входять і галузі цивільного, сімейного права, інститути трудового, житлового, земельного права та ін.

Регулювання суспільних відносин потребує не тільки визначення правил поведінки, але й порядку, у якому вони

можуть бути реалізовані. Це дає підстави для виокремлення двох підсистем права – матеріального та процесуального права.

Матеріальне право – це сукупність норм, яка безпосередньо регулює суспільні відносини. Процесуальне право – сукупність норм, яка регулює діяльність із реалізації матеріальних норм. Вони співвідносяться як зміст і форма правового регулювання. До галузей матеріального права належать конституційне, адміністративне, кримінальне, фінансове, цивільне, сімейне та ін. До складу процесуального права належать такі галузі, як кримінальне процесуальне, цивільне процесуальне, адміністративно-процесуальне господарсько-процесуальне тощо).

5.4 Правоутворення як процес самоорганізації права

Правоутворення – це процес, який включає виникнення потреб суспільства у врегулюванні певних відносин і актів поведінки, їх усвідомлення, формулювання та юридичне оформлення у вигляді правових норм. Основна ознака правоутворення – безперервність. Виникають нові суспільні відносини, старі – змінюються і постійно потребують правового регулювання.

5.5 Співвідношення системи права і системи законодавства

Співвідношення системи права і системи законодавства відштовхується насамперед від співвідношення між правом і законодавством. Як відомо, законодавство є юридичним джерелом або зовнішньою формою права. У такому випадку поняття «система права» і «система законодавства» повинні розглядатися як категорії, що виражають відповідно структуру змісту і форми позитивного права. Водночас систему законодавства можна визначити як форму існування (зовнішнього виразу) системи права.

Відмінності між системою права і системою законодавства:

1) система права характеризує зміст права, а система законодавства – його зовнішню форму;

2) система права відображає структуру права, а система законодавства – структуру законодавства;

3) система права має горизонтальну (галузеву) структуру, у той час як система законодавства – горизонтальну, вертикальну та функціональну;

4) первинним елементом системи права є норма права, а системою законодавства – нормативно-правовий акт;

5) ураховуючи, що система законодавства є результатом діяльності суб'єктів нормотворчості, вона більше залежить від суб'єктивного чинника, ніж система права, яка зумовлена станом розвитку суспільних відносин;

6) система законодавства і система права не збігаються за обсягом. З одного боку, нормативно-правові акти є складовими системи законодавства, які закріплюють не лише норми права, але й положення ненормативного характеру, з другого – норми права закріплюються не лише в нормативно-правових актах (законодавстві), але й в інших джерелах права.

Тема 6. РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

6.1 Реалізація права: поняття, види та форми

Реалізація права – це зумовлена нормами права правомірна поведінка суб'єктів права.

Види реалізації норм права:

1) реалізація права може бути пов'язана як із здійсненням правомірних дій, так і з правомірною бездіяльністю;

2) реалізація права може бути як безпосередньою, коли суб'єкти права самостійно втілюють юридичні правила у своїй поведінці, так і із залученням спеціальних суб'єктів правозастосування.

Форми реалізації норм права:

1) дотримання, яке є формою реалізації заборонних норм права. Суть цієї форми полягає в бездіяльності, тобто утриманні від здійснення дій, що перебувають під заборонаю правових норм;

2) виконання, яке є формою реалізації зобов'язальних норм права. Ця форма вимагає активної поведінки – дій, пов'язаних із виконанням суб'єктами обов'язків, покладених на них нормами права;

3) використання права, яке є формою реалізації уповноважувальних норм права. Воно становить собою добровільне здійснення особою своїх прав і втілюється як у діях, активній поведінці, так і в бездіяльності, пасивній поведінці.

6.2 Правові відносини: поняття, ознаки і структура

Правовідносини – це сукупність відносин, урегульованих правом, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Ознаки правовідносин:

1) правові відносини є різновидом суспільних відносин між конкретними суб'єктами;

2) правові відносини виникають, припиняються або змінюються на основі принципів та норм права;

3) суб'єкти правовідносин пов'язані між собою правами та обов'язками;

4) правові відносини мають вольовий характер;

5) правові відносини виникають з приводу реального блага;

6) правові відносини охороняються і забезпечуються силою державного примусу.

Склад правовідносин – це сукупність елементів, необхідних для їх виникнення та існування. У складі правовідносин виділяють: суб'єкт, об'єкт, юридичний зміст (права та обов'язки) та юридичний факт.

Суб'єкт правовідносин – це суб'єкт права, який вступив у правовідносини для реалізації прав і обов'язків. Здатність особи бути суб'єктом правовідносин називається правосуб'єктністю.

Види правосуб'єктності: загальна правосуб'єктність, тобто здатність особи бути суб'єктом права в рамках певної правової системи; галузева правосуб'єктність, тобто здатність особи бути учасником правовідносин тієї чи іншої галузі; спеціальна правосуб'єктність, тобто здатність особи бути учасником певного кола правовідносин у рамках галузі права.

Склад правосуб'єктності: правоздатність, дієздатність, деліктоздатність.

Правоздатність – це здатність суб'єкта права мати права та обов'язки.

Дієздатність – це здатність суб'єкта права своїми діями набувати для себе права та обов'язки, самостійно їх здійснювати та виконувати. Як один з аспектів дієздатності виділяють деліктоздатність – здатність особи нести юридичну відповідальність за скоєні правопорушення (делікти).

Об'єкти правовідносин – це матеріальні або нематеріальні блага, заради одержання, передачі або використання яких суб'єкти права вступають у правовідносини (матеріальні та нематеріальні блага і цінності).

Зміст правовідносин складають суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів правових відносин. Суб'єктивне право – це гарантована нормами права міра можливої поведінки особи. Юридичним обов'язком є встановлена нормами права міра належної поведінки особи. Сукупність прав, обов'язків та законних інтересів суб'єктів права називають її правовим статусом.

Настання певних юридичних наслідків право пов'язує з юридичними фактами. Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, з наявністю та / або відсутністю яких норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин.

Ознаки юридичних фактів: є життєвими обставинами – діями та подіями, наявними або відсутніми; прямо або опосередковано визначені гіпотезою норми права; є підставою для виникнення, зміни або припинення правових відносин.

6.3 Застосування норм права: поняття і стадії

Застосування норм права – це діяльність уповноважених на це суб'єктів, яка передбачає винесення індивідуально-правових рішень, здійснюється за певною процедурою і має своєю метою сприяння адресатам правових норм у реалізації їх прав і обов'язків, а також контроль за цим процесом.

Риси правозастосування:

- 1) воно є стадією реалізації права;
- 2) є владною діяльністю; воно породжує обов'язкові юридичні наслідки і забезпечується можливістю застосування державного примусу;
- 3) здійснюється лише уповноваженими на це суб'єктами владних повноважень;
- 4) становить індивідуальну діяльність, індивідуальне (ненормативне) правове регулювання. Правозастосування передбачає прийняття індивідуальних приписів, які мають конкретного адресата та розраховані на врегулювання певної ситуації.
- 5) воно здійснюється за певною процедурою, яка регламентується правом;
- 6) її результатом є правозастосовні акти, які є інструментом надання певним велінням статусу індивідуальних приписів.

Стадії правозастосування – це сукупність дій (операцій), які здійснюються в процесі правозастосування й об'єднані певною проміжною метою.

- 1) виділяють такі стадії правозастосування: установлення фактичних обставин справи (юридичних фактів). Метою першої стадії правозастосування є досягнення фактичної об'єктивної істини;
- 2) установлення юридичної основи справи з метою правильної правової кваліфікації (юридичної оцінки) установлених фактичних обставин;
- 3) прийняття рішення у справі. Рішення у справі має відповідати фактичним обставинам і ґрунтуватися на нормах права. Воно закріплюється в актах правозастосування, які оформлюються уповноваженими на це суб'єктами, підписуються, оприлюднюються (доводяться до відома зацікавлених сторін) і набувають законної сили.

6.4 Тлумачення правового акта: поняття, види і способи

Тлумачення правових актів – це з'ясування змісту закріплених у них юридичних правил (норм права), а також у певних випадках роз'яснення змісту цих правил іншим зацікавленим особам.

Залежно від наявності в інтерпретатора повноважень тлумачення може бути:

офіційним, якщо воно здійснюється суб'єктом у зв'язку з реалізацією ним повноважень щодо тлумачення;

неофіційним, якщо суб'єкт неуповноважений.

Спосіб тлумачення – це сукупність прийомів та засобів аналізу правових актів з метою встановлення змісту викладених у них юридичних правил (норм права чи індивідуальних приписів).

Способи тлумачення нормативно-правових актів:

1) граматичний (мовний) – становить сукупність прийомів аналізу мовної форми виразу норми права, яку відображено в тексті акта;

2) логічний – полягає в аналізі логічної структури та внутрішніх зв'язків між нормами права або їх структурними елементами, відтворенні логічної норми права, використанні логічних аргументів тощо;

3) системний – визначення місця правової норми в певному нормативно-правовому акті, інституті чи галузі законодавства, системних зв'язків між нормами;

4) історичний – предметом тлумачення виступають архівні документи стенограми, обговорення проектів відповідних нормативно-правових актів, пов'язані з ним матеріали ЗМІ, положення програм політичних партій та ін.;

5) телеологічне (цільове) – потребує розкриття цілей прийняття правової норми та нормативно-правового акта в цілому;

6) спеціально-юридичний – потребує використання техніко-юридичних прийомів та засобів (юридичних конструкцій, фікцій, презумпцій тощо), спеціально-юридичних термінів чи словосполучень, а також правил та прийомів юридичної техніки для з'ясування дійсного змісту норм права.

Способи тлумачення індивідуально-правових актів визначено на законодавчому рівні.

Тема 7. ПОНЯТТЯ ЗАКОННОСТІ І ПРАВОПОРЯДКУ. ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

7.1 Поняття законності і правопорядку

Законність – це вимога додержання, виконання і правильного застосування суб'єктами публічної влади законів і підзаконних нормативно-правових актів. У найбільш широкому розумінні законність є режимом суспільного життя, який складається в результаті дотримання вимог законодавства всіма суб'єктами права.

Зміст законності розкривається через систему більш конкретних вимог: вищу юридичну силу закону в системі нормативно-правових актів; обов'язковість законодавства для всіх, на кого воно поширюється; однаковість вимог законодавства до всіх суб'єктів права; додержання законодавства в діяльності суб'єктів публічної влади; невідворотність покарання за вчинення правопорушення.

Гарантіями законності є способи та засоби, що спрямовані на забезпечення чіткого та неухильного дотримання та виконання норм права всіма суб'єктами суспільних відносин.

Гарантії законності поділяються:

- 1) на загальні: економічні, політичні, ідеологічні;
- 2) юридичні: обов'язок державних органів, громадян, юридичних осіб дотримуватися законів; індивідуально-правові акти; конституційно-правові засоби.

У результаті виконання вимог законності складається правопорядок.

Правопорядок – це фактичний стан упорядкованості, урегульованості та організованості суспільних відносин, який формується та функціонує на основі права внаслідок його реалізації через правомірну поведінку суб'єктів права та гарантується й захищається державою.

Ознаки правопорядку:

- 1) є різновидом, складовою частиною суспільного порядку;
- 2) є правовим станом упорядкованості, організованості, урегульованості суспільних відносин;

3) передбачає високоузгоджену дію механізму правового регулювання, який існує лише за межами законності;
4) має бути забезпеченим (гарантованим) державою;
5) нерозривно пов'язаний з правовою державою;
6) важливим супутником правопорядку є також соціальний характер держави.

Структурні елементи правопорядку:

1) учасники (суб'єкти) правопорядку;
2) акти реалізації права, тобто правомірна поведінка (діяльність) його учасників;
3) правові відносини у послідовності їх виникнення, зміни та припинення;
4) процедура (методи, засоби) регулювання відносин, упорядкованість процесів виникнення і розвитку правових відносин через гранично широке коло індивідуальних, у тому числі правозастосовних актів.

Об'єктивне право не входить до структури правопорядку, а виступає його нормативною основою.

Правапорядок і суспільний порядок розрізняються: за обсягом нормативної основи регулювання суспільних відносин; забезпеченням різними методами; часом свого виникнення.

7.2 Правова культура суспільства

Правова культура суспільства – це різновид загальної культури, що відображає систему цінностей, які належать до правової дійсності цього суспільства.

Залежно від рівня і глибини пізнання правових явищ, їх використання в правовій поведінці (діяльності) виділяють: буденну правову культуру; професійну правову культуру; доктринальну (наукову) правову культуру.

У суспільстві також існують: правова субкультура як частина правової культури суспільства і в певних аспектах (цінностях, елементах, позиціях тощо) відрізняється від неї; правова контркультура – сукупність цінностей певних груп, що відкрито протиставляють домінуючій у суспільстві правовій культурі, суперечить їй.

Правова культура суспільства нерозривно пов'язана з правовою культурою особистості, яка характеризує ступінь і характер її правового розвитку і виступає необхідною передумовою формування правової культури суспільства.

7.3 Правомірна і неправомірна поведінка: поняття і види

У правовій системі юридично значуща поведінка особи розділяється на правомірну і неправомірну, що включає таке поняття, як правопорушення.

Пропорушення є прямою протилежністю правомірної поведінки.

Правомірна поведінка – це соціально корисна чи допустима поведінка суб'єкта права (діяльність чи бездіяльність), яка відповідає правовим нормам та принципам права і гарантується державою.

Неправомірна поведінка – поведінка, що порушує приписи права.

На межі цих видів правової поведінки можна виділити зловживання правом як неправомірне суспільно шкідливе діяння правоможної особи, що спрямоване на задоволення її інтересу, але суперечить призначенню такого права. Найбільш шкідливі, очевидні види зловживання правом можуть прямо заборонятися законом: їх скоєння визнається пропорушенням і тягне за собою юридичну відповідальність.

Об'єктивно неправомірна поведінка – це безневинне, неправомірне соціально шкідливе діяння (дія або бездіяльність) фізичної або юридичної особи, яке тягне за собою юридичну відповідальність лише у виняткових випадках.

7.4 Пропорушення: поняття, ознаки, склад пропорушення

Пропорушення – це протиправне, винне, соціально шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатної особи, яке тягне юридично визначені негативні наслідки для пропорушника.

Ознаки пропорушення:

- 1) є діянням (дія або бездіяльність);
- 2) соціальна шкідливість;
- 3) протиправність;
- 4) винність;
- 5) тягне юридично визначені негативні наслідки.

Залежно від галузевого статусу норм права, що порушуються, правопорушення поділяються: на конституційні, кримінальні, адміністративні, цивільні, дисциплінарні, фінансові та ін.

Склад правопорушення – це сукупність визначених законом об'єктивних і суб'єктивних проявів протиправного діяння, необхідних і достатніх для притягнення особи до юридичної відповідальності.

Елементи складу правопорушення:

1) об'єкт правопорушення – матеріальні або нематеріальні блага, які захищаються та охороняються правом;

2) об'єктивна сторона правопорушення – зовнішній прояв протиправного вчинку. До елементів об'єктивної сторони належать: діяння; його шкідливі наслідки (або загроза їх настання); необхідний причинно-наслідковий зв'язок між діянням і наслідками (обов'язкові). Час, місце, спосіб, обставини, знаряддя та засоби вчинення правопорушення (факультативні);

3) суб'єкт правопорушення – особа, яка вчинила правопорушення. Необхідною ознакою суб'єкта є його деліктоздатність, тобто визнана законом спроможність особи персонально відповідати за протиправні діяння. Фізична особа визнається суб'єктом правопорушення, якщо вона є осудною (здатною контролювати свою поведінку інтелектом і волею) та досягла певного віку. Юридичні особи є деліктоздатними з моменту їх створення;

4) суб'єктивна сторона правопорушення – це сукупність ознак, які відображають психічне ставлення особи до власного діяння та його шкідливих наслідків.

Правопорушенням визнається лише діяння особи, яка здатна усвідомлювати значення свого вчинку і керувати ним. Здатність усвідомлювати значення свого вчинку (інтелектуальний показник) на час правопорушення – необхідні умови вини

суб'єкта, яка може виступати у двох основних формах: умислу або необережності.

При прямому умислі особа усвідомлює протиправний характер свого вчинку, передбачає його наслідки і бажає їх настання. При непрямому умислі особа свідомо допускає можливість настання таких наслідків, але не бажає їх.

При самовпевненості як виді необережності особа не має наміру настання шкідливих наслідків, але передбачає можливість їх настання, легковажно розраховуючи на їх відвернення.

При недбалстві як другому різновиді необережності особа не передбачає можливості настання шкідливих наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити.

Факультативними ознаками суб'єктивної сторони правопорушення є його мотив і мета. Мотивом є усвідомлене внутрішнє спонукання, яке викликає в особі рішучість вчинити правопорушення і яким вона керується при його здійсненні. Метою правопорушення є уявлення про результат, досягнення якого прагне правопорушник.

7.5 Юридична відповідальність: поняття, підстави, цілі і види

Юридична відповідальність – це передбачене законом примусове обмеження або позбавлення правопорушника визначених благ, що застосовується спеціальними державними органами.

Принципи юридичної відповідальності: законність, обґрунтованість, доцільність; невідворотність юридичної відповідальності, своєчасність, справедливість, гуманізм.

Підстави юридичної відповідальності:

1) юридична підстава, тобто норми права, які містять необхідні об'єктивні та суб'єктивні ознаки поведінки, що кваліфікується як правопорушення, а також перелік санкцій, що можуть застосовуватися до правопорушників;

2) фактична підстава, тобто ті життєві обставини, з наявністю яких норми права пов'язують настання юридичної відповідальності (юридичні факти). Ними є наявність у діянні особи складу правопорушення;

3) процесуальна підстава, тобто рішення уповноваженого суб'єкта про застосування до правопорушника конкретних заходів юридичної відповідальності, прийняте з дотриманням необхідної процедури (наприклад вирок суду). У такому рішенні встановлюється факт скоєння правопорушення певною особою (фактична підстава), а також констатується, що її вина доведена відповідними доказами. Цей правовий акт містить дані про конкретні несприятливі наслідки (покарання) з обов'язковим посиленням на норми права (юридична підстава).

Вирішуючи питання про юридичну відповідальність, слід також перевірити наявність підстав, що її виключають. До них належать: неосудність, необхідна оборона, крайня необхідність, малозначність діяння, юридичний казус, фізичний або психічний примус та ін.

Функції юридичної відповідальності: каральна, захисна, попереджувальна.

Види юридичної відповідальності за галузевою належністю норми права, яка передбачає санкції за скоєне правопорушення:

1) конституційна відповідальність. Вона має політико-правовий характер і настає за конституційний делікт;

2) кримінальна відповідальність. Вона полягає у застосуванні до винної у вчиненні злочину фізичної особи певного виду і міри кримінального покарання, передбаченого кримінальним законом (КК України);

3) адміністративна відповідальність, яка накладається за адміністративні правопорушення і передбачає застосування адміністративних стягнень;

4) цивільно-правова відповідальність настає за порушення особистих немайнових та майнових прав осіб і полягає в накладенні цивільно-правових стягнень;

5) дисциплінарна відповідальність. Вона охоплює випадки порушення правил трудової, службової, військової, навчальної дисципліни відповідно, передбачена трудовим правом, а також нормами інших галузей, і закріплено спеціальними законами, дисциплінарними статутами і положеннями;

6) матеріальна відповідальність, що полягає в обов'язку працівника відшкодувати майнову шкоду, завдану роботодавцю внаслідок невиконання чи неналежного виконання трудових

обов'язків у встановленому трудовим законом розмірі та порядку.

Цілі юридичної відповідальності – це бажаний соціальний ефект та очікувані результати її застосування

Загальносоціальні цілі юридичної відповідальності охоплюють результати, у досягненні яких зацікавлене суспільство в цілому. До них слід віднести: захист правопорядку; досягнення справедливості; гарантування (забезпечення) прав людини;

Індивідуальні цілі визначають результат, який має бути досягнутий при притягненні до відповідальності за скоєння конкретного правопорушення, а саме: захист прав певної фізичної чи юридичної особи, яка постраждала від цього правопорушення; покарання конкретного правопорушника.

Розділ 2. ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО ТА СІМЕЙНОГО ПРАВА

Тема 8. ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА І ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

8.1 Поняття цивільного права, предмет, метод та система права

Цивільне право як приватне право (в об'єктивному розумінні) – це система правових норм, які регулюють шляхом диспозитивного методу особисті немайнові та майнові відносини, основані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Цивільне право характеризується двома основними ознаками: предметом і методом правового регулювання.

Предмет цивільно-правового регулювання складають особисті немайнові і майнові відносини, основані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Тобто об'єкти цивільних прав – матеріальні та нематеріальні блага, стосовно яких між суб'єктами виникають відносини, що складають предмет цивільно-правового регулювання.

Особисті немайнові відносини — це відносини, що виникають з приводу нематеріальних (духовних) благ, у яких здійснюється індивідуалізація особи громадянина або організації за допомогою виявлення й оцінювання їх етичних та інших соціальних якостей.

Майнові відносини — це властиві товарному виробництву об'єктивні за своїм змістом і вольові за своєю формою відносини, що складаються між суб'єктами цивільного права в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ.

Цивільно-правовий метод — це комплекс правових способів і засобів дії на особисті немайнові і майнові відносини.

Особливість цивільно-правового регулювання виявляється в сукупності певних правових засобів і способів, серед яких виділяють такі: юридична рівність суб'єктів відносин, диспозитивність учасників та ініціативність у формуванні і реалізації цивільних правовідносин, майновий характер заходів цивільно-правової відповідальності, відновно-компенсаційний характер заходів захисту порушених цивільних прав, судовий порядок захисту цивільних прав.

Цивільне право, як і будь-яка галузь права, має свою систему. Система цивільного права — це сукупність окремих частин — підгалузей, інститутів, субінститутів, цивільно-правових норм, що перебувають у внутрішньому логічному зв'язку та залежності між собою. Цивільне право України структуровано таким чином, що вся система поділяється на першу (Загальну) та другу (Особливу) частини. Норми Загальної частини застосовуються до всіх цивільних відносин, поширюються на всі підгалузі, інститути, субінститути. Норми про особисті немайнові права фізичної особи, право власності та інші речові права, право інтелектуальної власності, зобов'язальне право, спадкове право належать до Особливої частини.

8.2 Джерела цивільного права: поняття і види

Джерела цивільного права — форми, у яких виражено норми цивільного права:

1) акти цивільного законодавства — нормативно-правові акти, які встановлюють норми, що регулюють цивільні відносини.

Сукупність цивільно-правових актів утворює цивільне законодавство, яке має свою структуру. До актів цивільного законодавства слід віднести прийняту 28 червня 1996 р. Конституцію України. Конституція передбачає цивільно-правові засади у статтях 13, 14, 41, 85, 92, 116, 142, 143. Після Основного закону України вищу юридичну силу має Цивільний кодекс України, який був затверджений Верховною Радою України 16 січня 2003 р. і вступив у дію з 1 січня 2004 р (далі – ЦК). Інші закони України, які приймаються відповідно до Конституції України та ЦК. Акти Президента України у випадках, установлених Конституцією України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти інших органів державної влади;

2) цивільно-правовий договір – домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (Стаття 6 ЦК надає перевагу регулюванню цивільних відносин);

3) міжнародний договір – договір, укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, регулюється міжнародним правом незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах і незалежно від конкретного його найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо);

4) звичай – правило поведінки, яке не встановлено актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин (відповідно Стаття 7 ЦК цивільні відносини можуть регулюватися звичаями ділового обороту);

5) корпоративні правила – сукупність норм, які є обов'язковими для певного кола осіб шляхом ухвалення установчих документів господарських товариств, статутів та ін.

8.3 Цивільні правовідносини: поняття, структура та її елементи

Цивільні правовідносини – це особисті немайнові та майнові відносини, врегульовані нормами цивільного права, що виникають між автономними і рівноправними суб'єктами, які

наділені суб'єктивними цивільними правами та суб'єктивними цивільними обов'язками.

Елементами цивільних правовідносин є суб'єкти, об'єкти, а також зміст, тобто суб'єктивні права та обов'язки.

До учасників або суб'єктів цивільних правовідносин закон відносить фізичних та юридичних осіб, державу, територіальні громади, іноземні держави та інших суб'єктів публічного права (стаття 2 ЦК). Поняття суб'єктів правовідносин і суб'єктів права не збігаються. Правовідносини не єдина форма реалізації норм права. Суб'єкт права не завжди є водночас і суб'єктом правовідносин.

Об'єктом цивільних правовідносин є те, з приводу чого виникають і здійснюються відповідні правовідносини (речі; дії (в тому числі послуги); результати інтелектуальної творчості; особисті немайнові блага; інформація тощо).

Юридичний зміст цивільних правовідносин становлять суб'єктивне цивільне право – міра дозволеної поведінки, що належить учаснику цивільних правовідносин, та суб'єктивний цивільний обов'язок – це міра належної поведінки зобов'язаного учасника цивільних правовідносин, яка може полягати в необхідності здійснення дій активного або пасивного характеру.

Цивільні правовідносини виникають, змінюються і припиняються з настанням передбачених у законі певних життєвих обставин – юридичного факту або їх сукупності (юридичного складу).

Відповідно до чинного законодавства (стаття 11 ЦК) за вольовою ознакою виокремлюють: події, що настають незалежно від волі та свідомості людини, і юридичні дії, як результат свідомої діяльності людини.

Дії бувають правомірні (тобто такі, що відповідають приписам закону) та неправомірні, які суперечать нормам права (цивільні правопорушення). У свою чергу правомірні дії класифікуються: на юридичні акти – дії, спрямовані на виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин, і юридичні вчинки – дії, які тягнуть правові наслідки незалежно від волі осіб, які їх вчинили.

8.4 Відносини власності: поняття, зміст та види права власності

Термін «право власності» у цивільному праві використовується у двох значеннях: в об'єктивному і в суб'єктивному.

Право власності в об'єктивному розумінні – це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють відносини щодо набуття, володіння, користування та розпорядження матеріальними благами, що існують у суспільстві.

Право власності в суб'єктивному розумінні становлять такі правомочності: право володіння, користування і розпорядження.

Відповідно до статті 318 ЦК суб'єктами права власності є український народ та інші учасники цивільних відносин, визначені статтею 2 цього кодексу, а саме: суб'єкти приватного права (приватні фізичні та юридичні особи) і суб'єкти публічного права, які поділяються на публічно-правові утворення та юридичні особи публічного права. Усі суб'єкти права власності є рівні перед законом.

Об'єктом права власності є майно. Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (стаття 190 ЦК).

Зміст права власності полягає у визначенні правомочностей, що надаються законом суб'єкту права власності, та обов'язків, що покладаються законом як на самого носія права власності, так і на третіх осіб.

Правомочності власника прийнято характеризувати через складові поняття суб'єктивного цивільного права:

1) право володіння – право фактичного, фізичного та господарського панування особи над річчю. Воно полягає у можливості особи безпосередньо тримати належну їй річ у себе. Володіючи річчю, власник ставиться до неї як до своєї, йому належної;

2) право користування – це право на отримання з речі її корисних властивостей, привласнення плодів та прибутків, які приносить річ;

3) право розпорядження – право власника визначити юридичну частку майна – встановити різні конкретні

правовідносини з третіми особами з приводу майна, що йому належить, припинити чи обмежити своє право власності.

Підстави набуття права власності – це передбачені законом юридичні факти, за наявності яких особа набуває майно, стає його власником.

Способи набуття права власності поділяються: на первісні та похідні; загальні (загально-цивільні) та спеціальні; приватизація державного майна.

Момент виникнення права власності розглядається стосовно похідних та первісних способів набуття права власності.

Відповідно до частини 2 статті 334 ЦК право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. Переданням майна є його вручення однією особою іншій з наміром перенести право власності.

Відповідно до частини 1 статті 355 ЦК майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно).

Законодавець передбачає два види спільної власності:

1) спільна часткова – це власність двох чи більше осіб із визначенням часток кожного з них у праві власності (частина 1 статті 356 ЦК);

2) спільна сумісна власність – це власність двох і більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності на майно (частина 1 статті 368 ЦК).

Норми цивільного права забезпечують захист відносин власності в Україні.

Під цивільно-правовим захистом права власності розуміють сукупність передбачених цивільним законодавством засобів, які застосовуються у зв'язку зі зробленими проти цих прав порушеннями, і спрямованих на відновлення чи захист майнових інтересів їхніх власників.

Захист традиційно здійснює суд, господарський або третейський, шляхом подання позовів, які поділяються на речово-правові та зобов'язально-правові.

До речово-правових позовів відносять:

1) ввідикаційний позов, тобто витребування власником свого майна з чужого незаконного володіння;

2) негативний позов – це вимога власника до третіх осіб про усунення перешкод у здійсненні правомочностей користування та розпорядження майном; позов про визнання права власності, тобто позадоговірна вимога власника майна про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності.

Щодо зобов'язально-правових способів захисту права власності, то вони здебільшого оснований на договорах, але можуть бути пов'язані з позадоговірним зобов'язанням. До них відносять позови:

- 1) про відшкодування збитків;
- 2) повернення речей, відданих у користування за договором та ін.

Тема 9. СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

9.1 Правосуб'єктність: поняття та ознаки

Людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою. Здатність суб'єкта права бути учасником цивільних правовідносин називається правосуб'єктністю. Складовими частинами правосуб'єктності є правоздатність та дієздатність.

Цивільна правоздатність – це здатність фізичної особи мати цивільні права й обов'язки.

Характерні ознаки правоздатності:

- 1) вона виникає з народження і припиняється із смертю;
- 2) окремі права особа може набувати лише з досягненням певного віку;
- 3) ніхто не може бути обмежений у правоздатності, крім випадків і в порядку, передбачених законом (статті 24, 64 Конституції України);
- 4) правоздатність – це абстрактна можливість мати зазначені в законі права та обов'язки, вона не може бути передана іншій особі, не залежить від фізичного чи психічного стану людини. Вона є лише передумовою можливості для правоволодіння.

Набуття конкретних суб'єктивних прав і володіння ними означає реалізацію правоздатності.

9.2 Цивільна дієздатність: поняття та види

Цивільна дієздатність фізичної особи – це її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Дієздатність у свою чергу об'єднує поняття деліктоздатності (здатності нести самостійну юридичну відповідальність за наслідки своїх дій). Деякі вчені включають до складу правосуб'єктності ще й такі елементи, як трансдієздатність (можливість делегувати частину своїх повноважень представнику або виступити представником іншого суб'єкта) та тестаментоздатність (можливість скласти заповіт).

Дієздатність тісно пов'язана з правоздатністю і нею визначається. Особа своїми діями набуває і здійснює лише ті права та обов'язки, можливість набуття яких входить до змісту правоздатності.

На відміну від правоздатності дієздатність передбачає свідому діяльність особи, володіння нею свідомою і самостійною волею, тобто здатність бажати настання певних наслідків, усвідомлювати свої дії і керувати ними.

За обсягом розрізняють такі види дієздатності: повну; осіб віком до 14 років (малолітніх); осіб віком від 14 до 18 років (неповнолітніх); осіб, дієздатність яких у судовому порядку обмежена; осіб, визнаних у судовому порядку недієздатними.

Дієздатність виникає у повному обсязі з моменту досягнення особою повноліття – 18 років (стаття 34 ЦК). У разі реєстрації шлюбу неповнолітньою особою вона також набуває повної цивільної дієздатності. Як виняток повна дієздатність також може бути надана за заявою заінтересованої особи та письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника рішенням органів опіки та піклування:

1) особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором;

2) особі, яка досягла 16 років і бажає здійснювати підприємницьку діяльність;

3) неповнолітній особі, яка записана батьком або матір'ю дитини.

Якщо відсутня така згода – повна дієздатність може бути надана особі за рішенням суду.

Часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла 14 років, обумовлена тим, що ці особи можуть самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини і здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. Усі інші правочини від їх імені укладають їх законні представники – батьки (усиновителі), опікуни.

Обсяг неповної цивільної дієздатності фізичної особи у віці від 14 до 18 років дозволяє їм вчинення дій, наведених вище, самостійно. А також розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, та ін. Але за наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своєю заробітною платою (заробітком), стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права взагалі (частина 5 статті 32 ЦК).

Неповнолітні у віці від 14 до 18 років відповідають за завдану ними шкоду самостійно, на загальних підставах. Якщо у них немає майна або заробітку, достатнього для відшкодування заподіяної ними шкоди, остання відшкодовується у частині, якої не вистачає, або у повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкода виникла не з їх вини. Такі ж наслідки виникають для установи, на опікуванні якої перебувала неповнолітня особа.

Фізичні повнолітні особи, які з об'єктивних причин не можуть самостійно здійснювати надані їм права, можуть бути обмежені в цивільній дієздатності. Обмеження дієздатності можливе тільки за рішенням суду, якщо особа:

1) страждає на психічний розлад, який суттєво впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними;

2) зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище (частини 1, 2 статті 36 ЦК). Правові наслідки обмеження у дієздатності – над особою встановлюється піклування.

Якщо обставини, які були підставою для обмеження дієздатності особи, відпадуть, суд поновлює її цивільну дієздатність.

Психічний розлад може бути підставою як для обмеження у дієздатності, так і для визнання фізичної особи недієздатною (стаття 39 ЦК).

Підставами для цього є:

1) хронічний стійкий психічний розлад (медичний критерій);

2) нездатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (юридичний критерій).

Передумовою визнання особи недієздатною є проведення судово-психіатричної експертизи, яка повинна дати висновок щодо можливості нею усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Фізична особа визнається недієздатною з моменту набрання законної сили рішенням суду про це. Над особою встановлюється опіка.

9.3 Юридична особа: поняття та ознаки

Відокремленість колективу людей як суб'єкта права досягається завдяки використанню терміна «юридична особа».

Юридична особа – організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку шляхом об'єднання осіб та (або) майна, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді (статті 80, 82 ЦК).

Ознаки юридичної особи:

1) організаційна єдність. Виражається у чіткій внутрішній структурі, у конкретному підпорядкуванні органів управління, у

регламентації відносин між його учасниками. Завдяки цьому стає можливим перетворити волю окремих її членів на єдину волю юридичної особи в цілому, яка і виступає як єдиний суб'єкт права;

2) публічність виникнення і припинення. Означає, що юридична особа – це організація, яка визнана такою особою державою;

3) майнова відокремленість (економічна ознака). Полягає в її здатності володіти відокремленим майном від майна власників, які створили цю організацію, від держави, від інших суб'єктів цивільного права, навіть тоді, коли насправді організація не володіє наявним майном на праві власності або на праві господарського відання чи оперативного управління;

4) самостійна майнова відповідальність. Указує на те, що учасники (засновники) юридичної особи не відповідають за її зобов'язаннями, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями перших. Необхідною передумовою такої відповідальності є наявність у юридичної особи відокремленого майна;

5) виступ в цивільному обороті від свого імені. Означає можливість саме для конкретної організації набувати і здійснювати цивільні права та нести цивільні обов'язки, а також виступати позивачем і відповідачем у суді.

Усі перелічені ознаки тісно пов'язані між собою, деякі не закріплені у легальному визначенні, але визнати організацію юридичною особою можливо лише при наявності їх сукупності.

9.4 Створення юридичної особи: поняття та способи

Створення юридичної особи – це багатостадійний процес, який закріплюється чинним законодавством і становить систему фактичних та юридичних дій засновників (учасників) і державних органів.

Розрізняють такі способи утворення юридичної особи:

1) розпорядчий, який полягає у тому, що рішення (розпорядження) про створення юридичної особи публічного права приймає компетентний орган державної влади або

місцевого самоуправління, а про юридичну особу приватного права – власник або уповноважена ним особа;

2) нормативно-явочний (явочно-нормативний, реєстраційний), який передбачає наявність нормативного акта загального характеру, який регламентує порядок утворення та діяльності певного виду юридичної особи;

3) дозвільний, який пов'язаний з необхідністю отримання попереднього дозволу (згоди) від органів публічної влади чи підприємства;

4) договірний – шляхом укладення договору між її засновниками (господарські асоціації, концерни та інші об'єднання підприємств).

Незалежно від порядку утворення всі юридичні особи розробляють і затверджують установчі документи, які є юридичною підставою їх діяльності:

1) розпорядчий акт, статут (положення);

2) установчий договір і статут; протокол зборів тощо.

Юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації. Визнання організації юридичною особою означає одночасно і визнання за нею цивільної правосуб'єктності.

Правосуб'єктність юридичної особи — це наявність у неї якостей суб'єкта права, тобто правоздатності і дієздатності.

Правосуб'єктність юридичної особи виникає з моменту її реєстрації, тобто і правоздатність і дієздатність виникають одночасно з моменту утворення суб'єкта.

Правоздатність юридичної особи — це здатність мати цивільні права та обов'язки. Організація може володіти як майновими, так і особистими немайновими правами (стаття 94 ЦК).

Прийнято розрізняти правоздатність:

1) загальну (універсальну), яка означає можливість для суб'єкта права мати будь-які цивільні права та обов'язки, необхідні для здійснення будь-яких видів діяльності. Саме таку правоздатність мають юридичні особи приватного права, вони здатні мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині (стаття 91 ЦК);

2) спеціальна (обмежена) припускає наявність лише таких прав і обов'язків, які відповідають меті діяльності суб'єкта і прямо зафіксовані в його засновницьких документах.

Цивільна правоздатність юридичної особи може бути обмежена тільки за рішенням суду.

Дієздатність юридичної особи — це здатність організації своїми власними діями набувати цивільні права та обов'язки, здійснюючи їх через свої органи.

Розрізняють такі органи юридичної особи:

1) одноособові (президент, директор, ректор, начальник) та колегіальні (правління, дирекція, рада, колегія);

2) ті, що обираються, та ті, що призначаються;

3) керівні та структурні, залежно від повноважень.

У випадках, установлених законом, юридична особа може діяти і через своїх учасників (частина 2 статті 92, статті 122, 136 ЦК).

Юридична особа може мати потребу в постійному здійсненні яких-небудь дій і за межами свого основного перебування. З цією метою вона має право створити в іншому місці свій відособлений підрозділ у вигляді філії або представництва (стаття 95 ЦК).

9.5 Припинення юридичної особи

Загальні засади припинення юридичної особи передбачаються статтями 104-112 ЦК. Припинення існування юридичної особи відбувається шляхом правонаступництва або ліквідації.

Правонаступництво передбачає виникнення на основі юридичної особи однієї або більше юридичних осіб. Правонаступництво – це спосіб передання всього свого майна, прав та обов'язків однією юридичною особою іншим юридичним особам- правонаступникам, що може відбуватися у таких формах зміни статусу юридичної особи, як:

1) злиття декількох юридичних осіб в одну юридичну особу, до якої переходять усі права та обов'язки останніх;

2) поділ однієї юридичної особи на декілька самостійних юридичних осіб означає, що все майно на підставі роздільного акта (балансу) поділяється на відповідні частки майна та відповідні права та обов'язки юридичної особи, що припиняє свою діяльність, і переходять до створених юридичних осіб;

3) приєднання однієї або декількох юридичних осіб до іншої юридичної особи тягне одночасно перехід до останньої всіх їх прав та обов'язків;

4) зміна організаційно-правової форми передбачає перехід усього майна, усіх прав та обов'язків попередньої юридичної особи до нової юридичної особи.

Порядок припинення осіб у формі правонаступництва передбачається:

1) добровільний – за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчим документом;

2) примусовий – за рішенням суду чи відповідних органів державної влади;

3) одержання згоди відповідних органів державної влади.

Ліквідація – це така форма припинення діяльності юридичної особи, яка не передбачає перехід прав та обов'язків у порядку правонаступництва до інших юридичних осіб, оскільки сама юридична особа, а звідси також її права та обов'язки ліквідуються.

Порядок ліквідації розрізняють :

1) добровільний – такий, коли юридична особа припиняє свою діяльність за рішенням учасників або органу особи, уповноваженої на це установчим документом (закінчення строку, на який створювалася юридична особа);

2) примусовий – провадиться на підставі рішення суду.

Юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення.

9.6 Види юридичних осіб

Залежно від особливостей правового становища юридичні особи різняться за кількома видами:

1) порядком створення – розрізняються юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права (пункти 2, 3 статті 81 ЦК);

2) організаційно-правовою формою юридичної особи – на товариства, установи та ін. ЦК встановлює організаційно-правові форми тільки для юридичних осіб приватного права (статті 83-85).

Товариство – це організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві (частина 2 статті 83 ЦК). Товариство може бути створено й однією особою, якщо інше не встановлене законом. Товариства поділяються на непідприємницькі і підприємницькі.

Непідприємницькі товариства – товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками (частина 1 статті 75 ЦК). Непідприємницькі товариства можуть функціонувати у формі об'єднань громадян.

Підприємницькі товариства – це юридичні особи, які створюються виключно як господарські товариства або виробничі кооперативи і здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (стаття 84 ЦК).

Установи — це організації, створені однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні цією організацією, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками.

Основною метою підприємницьких товариств є одержання прибутку та розподіл його між учасниками. Фінансуються вони за рахунок вкладів учасників (господарські товариства), пайових внесків членів (виробничі кооперативи) та доходів, отриманих у процесі підприємницької діяльності, інших джерел.

Непідприємницькі товариства не мають за основу мету одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Вони створюються насамперед для задоволення певних потреб дестинаторів (третіх осіб) або своїх духовних чи інших інтересів. Діяльність таких юридичних осіб фінансується або за рахунок майна, переданого засновниками, або за рахунок внесків і пожертвувань;

3) способом створення – юридичні особи, що створюються у нормативно-явочному порядку, у розпорядчому порядку;

4) видом установчих документів – статут, засновницький договір, установчий акт, одноособова заява (меморандум);

5) правами, які засновники (учасники, члени) можуть мати щодо юридичної особи або її майна, – корпоративні права (господарські товариства, кооперативи), не мають майнових прав, але мають членські права (творчі спілки, релігійні та благодійні організації), інші речові права на майно (державні акціонерні товариства);

6) організаційними ознаками – прості і складні.

Прості виникають на базі власності фізичних осіб, на основі власності фізичних та юридичних осіб, на базі власності держави, коли учасник цивільних відносин відокремлює частку свого майна для створення юридичної особи.

Складні виникають при об'єднанні декількох юридичних осіб (об'єднання споживчої і промислової кооперації, об'єднання, що створюють об'єднання фізичних осіб);

7) залежно від наявності економічної залежності – головна і залежна (господарське товариство, стаття 118 ЦК). До недавнього часу вважалось, що відносини залежності виникають між суб'єктами цивільного обороту лише на підставі укладення договорів і припиняються належним їх виконанням. В умовах ринку перетворення юридично самостійних суб'єктів права на економічно залежних може виникати і з інших підстав. Термін «афілійовані особи» визначає взаємовідносини між двома або більшим колом суб'єктів господарювання, які основані на різних формах залежності та контролю;

8) особливостями правового становища – національні (резиденти), які створені і діють відповідно до законодавства України; іноземні (нерезиденти), які створені за законодавством, відмінним від законодавства України і здійснюють на території України господарську діяльність.

Тема 10. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ УГОДИ (ПРАВОЧИНИ). ПРЕДСТАВНИЦТВО В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

10.1 Правочин: поняття, ознаки та види

Правочин – це найпоширеніший юридичний факт сфери приватного права, підстава виникнення цивільних прав чи обов'язків.

Відповідно до статті 202 ЦК правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Правочин характеризується такими ознаками:

1) це вольовий акт, тобто усвідомлена дія осіб. Цією ознакою він відрізняється від такого юридичного факту, як подія, настання або ненастання якої не залежить від волі осіб;

2) це правомірні дії. Презумпція правомірності правочину закріплена ЦК, згідно з яким передбачається, що правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним (стаття 204 ЦК). За цією ознакою правочини відрізняються від правопорушень;

3) це дії, спеціально спрямовані на досягнення певного правового результату; це дії суб'єктів цивільного (приватного) права, які є завжди рівними особами.

Відповідно до підстав класифікації розрізняють такі види правочинів:

а) залежно від кількості осіб, волевиявлення яких є необхідним і достатнім для вчинення правочину:

1) односторонні;

2) двосторонні чи багатосторонні (стаття 202 ЦК);

б) залежно від того, чи відповідає обов'язку однієї із сторін зустрічний обов'язок надати певне благо іншій стороні:

1) відплатні (двосторонні);

2) безвідплатні (односторонні);

в) залежно від моменту укладення правочину:

1) консенсуальні – такі, що вважаються укладеними з моменту досягнення сторонами згоди щодо їх істотних умов;

2) реальні – вважаються укладеними з моменту передачі речі;

г) залежно від значення підстав правочину для його дійсності:

1) каузальні, у яких підстави мають особливе значення, оскільки від них залежить їх дійсність;

2) абстрактні, у яких підстава правочину прямо не виражена і не має значення для їх дійсності;

д) залежно від того, що служить підставою виникнення, зміни і припинення прав і обов'язків — строк або настання якої-небудь умови:

1) строкові — це такі правочини, у яких визначається або момент, з якого вони набувають чинності, або момент, з якого вони втрачають чинність;

2) умовні — це такі правочини, у яких виникнення, зміна або припинення прав і обов'язків поставлені в залежність від настання певної обставини (стаття 212 ЦК);

3) фидуціарні, що базуються на особливо довірчих відносинах між суб'єктами, які їх учиняють;

4) біржові, купівлі-продажу, поставки та обміну товарів, допущених до обігу на товарній біржі, укладені членами біржі або їх представниками (брокерами).

10.2 Правочини: умови дійсності. Форма правочину

Дійсність правочину – це визнання за ним властивостей юридичного факту, що породжує правовий наслідок, до якого прагнули суб'єкти правочину при його вчиненні.

Під умовами дійсності правочину розуміють передбачені законом сукупності вимог, яким повинен відповідати будь-який правочин (стаття 203 ЦК).

Умови дійсності правочину:

1) законність змісту правочину;

2) здатність фізичних та юридичних осіб до вчинення правочинів;

3) відповідність волі та волевиявлення;

4) обов'язковість реального настання правових наслідків, зумовлених укладеним правочином;

5) обов'язковість відповідності будь-яких правочинів, що вчиняються батьками (усиновлювачами), правам і інтересам їх малолітніх, неповнолітніх та непрацездатних дітей;

6) обов'язковість вчинення правочину у формі, установленій законом.

Формою правочину є спосіб фіксування волевиявлення осіб, що вчинили правочин.

Чинне законодавство допускає укладення правочинів:

1) шляхом вчинення конклюдентних дій, тобто дій, які свідчать про бажання однієї сторони укласти договір на умовах, запропонованих другою стороною;

2) шляхом мовчання у випадках, установлених договором або законом (частина 3 статті 205 ЦК);

3) в усній (словесній) формі. За загальним правилом в усній формі можуть вчинятися правочини, які повністю виконують сторони у момент їх вчинення (частина 1 статті 206 ЦК). Вона застосовується в усіх випадках, коли для певного виду правочину закон не передбачає іншої форми;

4) у простій письмовій формі згідно зі статтею 208 ЦК належить вчиняти правочини, щодо яких законом або іншими нормативно-правовими актами вимагається така форма, а також правочини, що вчиняються юридичними особами;

5) у письмовій нотаріально посвідченій формі здійснюються правочини згідно з частиною 1 статті 209 ЦК лише у випадках, установлених законом або домовленістю сторін;

б) державна реєстрація правочину – це публічно-правовий засіб забезпечення стабільності та прозорості обігу майна, який набуває ознак юридичного факту і входить у випадках, передбачених законом, до фактичного складу, що породжує цивільні права та обов'язки. Указаній реєстрації правочини підлягають лише у випадку, встановленому законом (частина 1 статті 210 ЦК).

Правові наслідки порушення форми правочину:

1) за загальним правилом порушення встановленої законом форми правочину має наслідком не недійсність правочину, а неможливість посилення на свідчення свідків у суді (стаття 218 ЦК);

2) порушення встановленої законом простої письмової форми правочину має наслідком його недійсність лише в тому випадку, якщо це прямо передбачено законом;

3) недодержання вимоги закону про письмову нотаріально посвідчену форму правочину (договору), як правило, має наслідком його нікчемність.

10.3 Недійсність правочину: поняття та види

Недійсними правочинами є дії фізичних та юридичних осіб, які не створюють юридичних наслідків, що передбачалися ними, через непритаманність цим діям властивостей юридичного факту, а саме: недодержання сторонами будь-якої із загальних вимог, додержання яких необхідне для його чинності, крім вимоги щодо форми правочину.

Види недійсних правочинів:

1) нікчемні або абсолютно недійсні правочини – це правочини, недійсність яких встановлена законом (частина 1 статті 215 ЦК). Такі правочини не породжують передбачених законом правових наслідків і за загальним правилом визнання їх недійсними в суді не вимагається, крім випадків, передбачених законом. Нікчемними є правочини, передбачені статтями 218-221, 224, 226 та 228 ЦК;

2) оспорювані правочини (або відносно дійсні) – правочини, недійсність яких прямо не встановлена законом, але якщо заінтересована особа оспорує такий правочин, він може бути визнаний судом недійсним (частина 3 статті 215 ЦК). На відміну від нікчемного, оспорюваний правочин у момент вчинення породжує для його сторін цивільні права та обов'язки, а тому є дійсним. Проте порушення умов дійсності правочинів у момент вчинення зумовлює можливість оспорювання їх заінтересованою особою і винесення судом рішення про його недійсність. Види оспорюваних правочинів передбачені статтями 222, 223, 225, 227, 229-233 ЦК.

Загальні правові наслідки визнання правочину (окремих його частин) недійсним позначаються терміном «restituere».

Реституція – відновлення становища в тому вигляді, у якому воно існувало до моменту вчинення дії, що завдала збитків. Повернення обох сторін у первісний стан, який був до виконання сторонами правочину, іменуються двосторонньою реституцією.

Для наслідків деяких видів недійсних правочинів можуть застосовуватися інші правила.

10.4 Представництво: поняття, ознаки та підстави виникнення

Представництво – це правовідносини, у яких одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє (частина 1 статті 237 ЦК).

Представництво характеризується такими ознаками:

- 1) цивільні права та обов'язки належать одній особі, а здійснюються безпосередньо іншою;
- 2) представник вчиняє певні юридичні дії (вчинення фактичних дій представництвом не охоплюється);
- 3) представник діє не від свого імені, а від імені іншої особи;
- 4) представник діє виключно в межах наданих йому повноважень;
- 5) правові наслідки настають не для представника, а для особи, яку він представляє.

Підстави виникнення та види представництва:

- 1) добровільне або договірне, що виникає на підставі договору. Згода представника виражена в договорі або безпосередньо в довіреності.

Різновидом добровільного представництва є комерційне представництво.

Комерційний представник – це особа, яка постійно та самостійно виступає від імені підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності (частина 1 статті 243 ЦК). Комерційними представниками можуть бути юридичні особи або фізичні особи-підприємці;

- 2) законне й обов'язкове, яке виникає у випадках, коли і представник, і межі його повноважень устанавлюються законом (ЦК, СК тощо) незалежно від волі особи, яку представляють;

- 3) статутне, яке виникає на підставі акта органу юридичної особи, коли представник діє від імені і в інтересах юридичної особи, яку він представляє, у межах, визначених змістом розпорядчого акта її органу. У випадках, передбачених законом, юридичну особу у цивільних відносинах можуть представляти її учасники (частина 2 статті 92 ЦК).

10.5 Довіреність: поняття, види та підстави припинення представництва

Довіреність – це письмовий документ, який видає особа, яку представляють (довіритель), іншій особі (представнику) для представництва перед третіми особами.

Довіреність за своєю природою є односторонній правочин, що фіксує межі повноважень представника, який, діючи на підставі довіреності, створює права та обов'язки безпосередньо для довірителя.

За обсягом повноважень розрізняють такі види довіреностей:

1) разова – на укладення одного правочину. Після здійснення дій представника, пов'язаних з його укладенням, разова довіреність втрачає силу;

2) спеціальна – на здійснення юридичних дій або правочинів певного типу;

3) загальна (генеральна) – уповноважує представника на вчинення широкого кола правочинів та пов'язаних з ними юридичних дій.

Довіреність, як і будь-який інший правочин, має відповідати всім вимогам їх дійсності:

1) форма довіреності повинна відповідати формі, у якій відповідно до закону має вчинятися правочин (частина 1 статті 245 ЦК). Нотаріальному посвідченню підлягає також довіреність, що видається у порядку передоручення. Положення ЦК визначають і інші вимоги до форми довіреності;

2) наявність у довіреності обов'язкових відомостей (реквізитів), до яких слід віднести дату її вчинення, підпис довірителя, печатка юридичної особи. Строк дії довіреності визначається її змістом. Якщо строк довіреності не встановлений, вона зберігає чинність до її припинення (частина 1 статті 247 ЦК). Довіреність без дати видачі є нікчемною.

Відповідно до статті 248 ЦК до підстав припинення представництва за довіреністю слід віднести:

1) закінчення строку довіреності;

2) скасування довіреності особою, яка її видала;

3) відмову представника від вчинення дій, що були визначені довіреністю;

4) припинення юридичної особи, яка видала довіреність, так і довіреної особи;

5) смерть, оголошення померлою, визнання недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження цивільної дієздатності як особи, яка видала довіреність, та і довіреної особи.

При припиненні довіреності представник зобов'язаний негайно повернути довіреність довірителю.

Тема 11. ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНЕ ПРАВО

11.1 Зобов'язання: поняття, структура і види

Зобов'язанням є правовідносини, у яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (стаття 509 ЦК).

Елементами зобов'язання є: суб'єкт, об'єкт, зміст та юридичний факт.

Суб'єктами зобов'язання виступають його учасники – кредитор (управомочена сторона) та боржник (зобов'язана сторона). Це можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, у тому числі і юридичні особи публічного права.

Об'єкт зобов'язання – це те, на що спрямовані права та обов'язки суб'єктів, тобто певні дії щодо речей, грошей, послуг.

Юридичним об'єктом зобов'язання є певна поведінка (активна дія) зобов'язаного суб'єкта, а його матеріальним об'єктом виступає певне матеріальне благо.

Зміст зобов'язання – це сукупність прав та обов'язків його суб'єктів.

Суб'єктивне право, що належить управомоченій стороні у зобов'язанні, іменується правом вимоги, а суб'єктивний обов'язок зобов'язаної сторони називається боргом.

Підстави виникнення зобов'язань – це певні юридичні факти або їх сукупність (юридичний склад), з настанням яких правові норми пов'язують виникнення зобов'язальних правовідносин між кредитором і боржником.

З норм чинного законодавства (стаття 11 ЦК) впливають такі підстави виникнення зобов'язань, як:

1) договори (понайменовані і непонайменовані) та інші правочини (односторонні);

2) акти органів державної влади, органів влади або органів місцевого самоврядування;

3) рішення суду;

4) заподіяна майнова (матеріальна) і моральна шкода іншій особі та інші юридичні факти (дії або події).

Класифікація зобов'язань проводиться з використанням різних класифікаційних критеріїв:

а) за підставами виникнення:

1) договірні, що виникають на підставі договору;

2) недоговірні, які виникають на підставі правомірних односторонніх дій або неправомірних дій;

б) за співвідношенням прав та обов'язків:

1) односторонні – одна сторона має тільки права, а друга – лише обов'язки;

2) взаємні – кожна сторона має як права, так і обов'язки;

в) залежно від цільового призначення:

1) головні;

2) додаткові (акцесорні), що забезпечують належне виконання головного;

г) з урахуванням предмета виконання:

1) однооб'єктні, коли боржник повинен вчинити певні дії;

2) альтернативні, коли боржник вибирає спосіб виконання, якщо інше не впливає із закону або тексту чи суті договору;

3) факультативні, коли боржник зобов'язаний здійснити на користь кредитора конкретні дії, але може замінити їх іншим, завчасно передбаченим предметом;

4) грошові, предметом яких є дії щодо сплати грошових коштів у будь-якій формі. Їх специфічність полягає в особливостях штрафних санкцій, установлених законодавством за їх невиконання (пункт 1 статті 625 ЦК);

д) залежно від характеру поведінки боржника:

1) з позитивним змістом, у якому боржник зобов'язаний вчинити певну дію на користь кредитора;

2) з негативним змістом, у якому боржник зобов'язаний утримуватися від здійснення певної дії.

Окремий вид становлять зобов'язання особистого характеру, особисті, тобто тісно пов'язані з особою боржника або кредитора і виконати їх в іншому суб'єктному складі неможливо.

11.2 Договір: поняття, види, зміст та укладення

Договір є домовленістю двох або більше сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, тобто дво- чи багатостороннім правочином.

Основні ознаки договору:

1) воля двох чи декількох сторін збігається;

2) спільна дія спрямована на досягнення певної мети, яка не суперечить закону.

Види договорів:

1) залежно від розподілу прав та обов'язків у сторін договору: односторонні та двосторонні;

2) залежно від наявності зустрічного відшкодування: відплатні та безоплатні;

3) залежно від юридичної спрямованості: основні та попередні;

4) залежно від того, хто може вимагати виконання договору: договори, що укладені на користь контрагентів, та договори, що укладені на користь третьої особи;

5) залежно від способу укладення: взаємоузгоджені та приєднання;

6) залежно від підстав укладення: вільні та обов'язкові (публічні).

Зміст договору становить сукупність погоджених між сторонами умов, на яких він укладений.

Розрізняють істотні, звичайні й випадкові умови договору.

Істотні умови договору – це умови, без погодження яких договір не вважається укладеним.

Звичайні умови – умови, які традиційно, за звичаєм включаються в договір.

Випадкові умови – умови, які не передбачаються певним видом договору, але можуть бути встановлені за погодженням сторін.

Відповідно до статті 638 ЦК України договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору.

Загальний порядок погодження умов договору як спільного юридичного акта його учасниками відбувається у два етапи:

1) шляхом пропонування однією стороною укласти договір (оферти);

2) прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною.

Договір може бути укладеним у будь-якій формі за умови, якщо вимоги стосовно форми договору не встановлені законом.

Моментом укладення консенсуального договору є момент одержання оферентом відповіді про прийняття пропозиції; реальний договір визнається укладеним у момент передання майна або вчинення певної дії; договори, які підлягають нотаріальному посвідченню, державній реєстрації і визнаються укладеними з моменту вказаного посвідчення або такої реєстрації.

За загальним правилом за згодою сторін укладений сторонами договір може бути змінений або розірваний.

Зміна договору – це зміна умов, на яких він укладений. Розірвання договору – це припинення зобов'язання, ним породжене у повному обсязі.

11.3 Виконання зобов'язання: поняття та принципи

Виконання зобов'язання – це вчинення боржником на користь кредитора певної дії (або утримання від дії), яка є об'єктом зобов'язальних правовідносин.

До принципів виконання зобов'язання належать:

1) принцип реального виконання зобов'язання, який полягає в тому, що боржник повинен виконати зобов'язання саме в

натурі, тобто передати річ, виконати роботу, надати послугу тощо, а не замінити його виконання сплатою грошової компенсації;

2) принцип належного виконання зобов'язання (закріплений у статті 526 ЦК). Належним визнається виконання, здійснене належними сторонами, у належному місці, у належний строк (термін), щодо належного предмета та належним способом.

Суб'єктами зобов'язань є кредитор і боржник (частина 1 статті 510 ЦК).

Кредитор – це активний суб'єкт, який має право вимагати від боржника або виконання певної дії, або утримання від вчинення певних дій.

Боржник – це пасивний учасник цивільних правовідносин через те, що на ньому лежить обов'язок здійснити на користь кредитора певну дію. Ця особа має борг перед кредитором, тому її іменують боржником.

У зобов'язаннях можуть бути й інші особи, які називаються третіми особами. Законодавець допускає зобов'язання з множинністю суб'єктів, у яких на стороні боржника, як і кредитора, можуть брати участь одночасно декілька осіб. Зобов'язання з множинністю суб'єктного складу поділяються на часткові, солідарні, субсидіарні, регресні.

Місце виконання зобов'язання – це місце, де боржник має вчинити певні дії, а кредитор має прийняти запропоноване йому боржником належне виконання.

Згідно зі статтею 532 ЦК місце виконання зобов'язання, як правило, встановлюється у договорі або за місцем проживання (місцезнаходженням) боржника. Винятки щодо місця виконання встановлені законодавством.

Строк (термін) виконання – це момент чи проміжок часу, коли має бути вчинена дія, що складає об'єкт зобов'язальних правовідносин.

Строки виконання можуть бути визначені законом, договором, подією, яка неминуче настане.

Предмет виконання (або предмет зобов'язання) – це та конкретна річ, робота чи послуга, яку згідно із зобов'язанням боржник повинен відповідно передати, виконати або надати кредиторіві.

Спосіб виконання зобов'язання – це порядок вчинення боржником дій, спрямованих на настання наслідків, що свідчать про належне виконання зобов'язання. Зобов'язання може виконуватись у таких формах: одноразово у повному обсязі; частинами; внесення боргу у депозит нотаріуса.

11.4 Способи забезпечення виконання зобов'язань: поняття і види

Способи забезпечення виконання зобов'язань – це передбачені нормами права спеціальні (додаткові) заходи, що стимулюють боржника до належного виконання зобов'язання шляхом установаження несприятливих наслідків у разі невиконання чи неналежного виконання останнього.

Відповідно до статті 546 ЦК до заходів належать:

1) неустойка – це визначена законом чи договором грошова сума або інше майно, яке боржник повинен передати кредиторіві у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання. Згідно зі статтею 551 ЦК предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно. Формами неустойки є штраф і пеня;

2) відповідно до статті 533 ЦК за договором поруки поручитель поручається перед кредитором іншої особи (боржника) за належне виконання нею своїх обов'язків. Суб'єктами договору поруки можуть бути як фізичні, так і юридичні особи;

3) гарантія – односторонній правочин, змістом якого є обов'язок гаранта сплатити кредиторю-бенефіціару грошову суму відповідно до умов гарантії. Учасниками відносин, пов'язаних з видачею гарантії, є гарант, бенефіціар – кредитор за основним зобов'язанням, та принципал – боржник за основним зобов'язанням (стаття 560 ЦК);

4) завдаток – грошова сума або рухоме майно, що боржник видає кредиторіві в рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Завдаток виконує три функції: платіжну, тому що передається в рахунок належних за договором платежів; посвідчувальну, оскільки сплата завдатку є доказом факту

укладення основного договору; забезпечувальну, бо є способом стимулювання сторін до виконання зобов'язання та відшкодування їх інтересів у разі невиконання;

5) відповідно до статті 572 ЦК внаслідок застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставаодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом. Сторонами договору застави є заставодержатель – кредитор за основним зобов'язанням та заставаодавець або третя особа (майновий поручитель) – особа, яка надає майно у заставу (частина 1 статті 583 ЦК);

б) притримання – це право, яке надане кредитору, який володіє річчю, безпосередньо законом (стаття 594 ЦК).

Класифікація способів забезпечення виконання зобов'язань відбувається:

а) залежно від юридичної конструкції на такі, що пов'язані, та такі, що не пов'язані з попереднім виділенням майна для можливої примусової реалізації обов'язку порушника:

- 1) речові (застава та завдаток);
- 2) особисті (неустойка, порука, гарантія);
- 3) притримання має спільні риси із заставою.

б) за правовою природою на забезпечувальні і такі, що одночасно:

1) є формою юридичної відповідальності (неустойка та завдаток);

2) не можуть бути формами юридичної відповідальності (застава, порука, гарантія);

3) є формою самозахисту (притримання).

11.5 Припинення зобов'язання

Припинення зобов'язання – це погашення прав та обов'язків сторін, що становлять його зміст. Припиненню зобов'язань присвячена глава 50 ЦК, яка містить статті, що передбачають найпоширеніші підстави припинення зобов'язань.

Підстави припинення зобов'язань можуть бути поділені на два види за своєю юридичною природою:

1) підстави, що є правочинами: виконання, проведене належним чином (стаття 599 ЦК); зарахування зустрічних однорідних вимог (стаття 601 ЦК); за домовленістю сторін (стаття 604 ЦК), різновидами яких є новація зобов'язання, передання боржником відступного кредитором та прощення боргу кредитором;

2) підстави, що не є правочинами: поєднання в одній особі боржника і кредитора (стаття 606 ЦК); неможливість виконання зобов'язання у зв'язку з обставиною, за яку жодна зі сторін не відповідає (стаття 607 ЦК); смерть фізичної особи. За загальним правилом смерть кредитора чи боржника не тягне за собою припинення зобов'язання, бо права й обов'язки померлого переходять до його спадкоємців.

11.6 Відповідальність за порушення зобов'язань: поняття, ознаки та види

Цивільно-правова відповідальність – це застосування до правопорушника у випадку здійснення ним протиправних дій або бездіяльності передбачених договором чи законом заходів державного примусу у вигляді додаткових цивільно-правових обов'язків майнового характеру (санкцій).

Ознаки цивільно-правової відповідальності:

- 1) майновий характер;
- 2) додатковість обтяження;
- 3) відповідальність юридично рівних суб'єктів один перед одним;

4) компенсаційний (еквівалентний) та ініціативний характер.

Види цивільно-правової відповідальності.

а) залежно від підстав виникнення:

- 1) договірна;
- 2) недоговірна.

Договірна – це відповідальність за порушення існуючого між сторонами договірною зобов'язання. Заходи договірної відповідальності можуть бути передбачені як законом, так і договором.

Недоговірна (деліктна) – відповідальність, яка випливає безпосередньо із правопорушення при заподіянні шкоди особі або її майну і встановлена виключно законом;

б) залежно від множинності суб'єктного складу у разі порушення зобов'язання:

1) пайова або часткова відповідальність, коли дві або більше особи відповідають перед кредитором у рівних частках, якщо інше не передбачено законом чи договором;

2) солідарна відповідальність у разі вимоги кредитора до будь-якого боржника відповідальності в повному обсязі;

3) субсидіарна (додаткова) відповідальність за участю двох боржників, один з яких є основним, а другий – додатковим;

в) залежно від обсягу:

1) повна, яка полягає у відшкодуванні (компенсації) шкоди в еквівалентному (рівному) розмірі, а також у компенсації моральної шкоди;

2) обмежена, що передбачає встановлення меж розміру збитків, які підлягають відшкодуванню;

3) кратна (збільшена), яка полягає в обов'язку сплати збитків у більшому розмірі, ніж розмір заподіяної майнової шкоди.

Форма цивільно-правової відповідальності – це форма вираження додаткових обтяжень, що покладаються на правопорушника.

Розрізняють такі форми:

1) відшкодування збитків (стаття 22 ЦК). Під збитками розуміють:

а) втрати, яких особа зазнала внаслідок знищення або пошкодження її речі, а також ті витрати, до яких вона примушена у зв'язку з необхідністю відновити своє порушене право (реальні збитки);

б) доходи, які особа могла б одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода);

2) неустойка як спеціальна форма цивільно-правової відповідальності передбачена договором, законом або іншими правовими актами грошова чи інша встановлена у договорі майнова цінність, яку боржник зобов'язаний сплатити або

передати кредиторів у разі невиконання ним основного зобов'язання (стаття 624 ЦК);

3) до спеціальних форм відповідальності за порушення зобов'язань належить втрата завдатку (стаття 571 ЦК).

11.7 Підстави та умови цивільно-правової відповідальності

Сукупність умов, які необхідні для настання цивільної відповідальності, називають складом цивільно-правового порушення.

Цивільно-правова відповідальність, як правило, настає за наявності таких умов (підстав):

1) протиправність – діяння особи, що порушує норми актів цивільного законодавства або умови договору, з яким пов'язують виникнення цивільно-правової відповідальності;

2) шкода (матеріальна та моральна) – це будь-який негативний наслідок посягання на майнові та немайнові блага потерпілого, які охороняються цивільно-правовим законом;

3) причинний зв'язок – це зв'язок між протиправним діянням особи і шкодою, що дає змогу визначити їх як причину та наслідок;

4) вина у цивільному праві – це невжиття особою всіх залежних від неї заходів для належного виконання зобов'язання або для запобігання заподіяння шкоди. ЦК закріплює презумпцію вини особи, яка вчинила правопорушення. У випадках, прямо встановлених у законі або договорі, цивільна відповідальність може настати і при відсутності вини.

Тема 12. ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

12.1 Загальна характеристика сімейного права України: предмет, метод, система та джерела права

Сімейне право – підгалузь сімейного права, норми якого регулюють особисті немайнові та майнові відносини, що впливають зі шлюбу, приналежності до сім'ї та спорідненості на засадах рівності учасників сімейних відносин і надання їм можливості самотійно вирішувати питання життя і сім'ї.

Предмет сімейного права України складають особисті немайнові та майнові відносини, які впливають із шлюбу, споріднення, усиновлення, опіки та піклування, прийняття дитини в сім'ю для виховання та з інших підстав, які не заборонені законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства і базуються на рівності та майновій самотійності їх учасників.

Метод регулювання сімейних відносин може бути визначений як диспозитивний. Основними рисами, які обумовлюють його сутність, є:

- 1) юридична рівність учасників сімейних відносин;
- 2) самотійний майновий статус їх учасників;
- 3) диспозитивний характер сімейно-правових норм;
- 4) специфіка розгляду конфліктів у сімейній сфері.

До основних засад (принципів) сімейного права слід віднести такі:

- 1) державна охорона сім'ї, материнства, батьківства;
- 2) рівність учасників сімейних відносин;
- 3) недопустимість державного або будь-якого іншого втручання в сімейне життя;
- 4) пріоритет сімейного виховання;
- 5) регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками;
- 6) пріоритет захисту прав та інтересів дітей та непрацездатних членів сім'ї.

Система сімейного права складається з двох частин:

- 1) загальної (містить положення про поняття, предмет, метод, принципи та джерела тощо);

2) особливої (містить такі основні інститути: шлюб, правовідносини подружжя, батьків і дітей інших членів сім'ї; усиновлення, опіка і піклування тощо).

Джерело права – це визнана в конкретному суспільстві офіційна форма зовнішнього вираження та закріплення норм права, посилення на яку підтверджує їх існування. Джерелами сімейного права визнаються: Конституція України, норми якої є нормами прямої дії, Сімейний кодекс.

Основне джерело сімейного законодавства України – це Сімейний кодекс України (далі – СК). Сімейний кодекс України – систематизований законодавчий акт, норми якого регулюють сімейні відносини і визначають засади шлюбу, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків подружжя, батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів.

Якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані СК, вони регулюються відповідними нормами ЦК.

Сімейний кодекс передбачає також можливість урегулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) сторін. Такий договір є обов'язковим до виконання (статті 8, 9 СК). Стаття 13 СК визнає частиною національного сімейного законодавства України і міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Стаття 11 СК допускає при врегулюванні сімейних відносин урахування місцевих звичаїв, а також звичаїв національної меншини, якщо вони не суперечать СК, іншим законам та моральним засадам суспільства.

Регулювання сімейних відносин здійснюється СК з метою:

1) зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї;

2) побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

12.2 Порядок вступу в шлюб. Державна реєстрація шлюбу. Недійсність шлюбу. Припинення шлюбу

Шлюб – сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану (РАЦС).

Ознаки шлюбу:

- 1) союз жінки та чоловіка;
- 2) сімейний союз;
- 3) союз зареєстрований у державному органі РАЦС.

Умовами укладення шлюбу вважають обставини, наявність яких необхідна для того, щоб шлюб мав юридичну силу.

Наявність позитивних і відсутність негативних підстав дають можливість укладення шлюбу.

До позитивних умов СК відносить:

- 1) досягнення шлюбного віку (стаття 22 СК);
- 2) добровільність шлюбу (стаття 24 СК).

До негативних умов СК відносить:

1) перебування хоча б однієї зі сторін в іншому зареєстрованому шлюбі;

2) перебування жінки та чоловіка між собою у родинних зв'язках прямої та в деяких випадках побічної (бокової) лінії споріднення та стосунках, що прирівнюються до родинних.

Відповідно до статті 26 СК не допускається укладення шлюбу:

- 1) між родичами прямої лінії споріднення;
- 2) між рідними(повнорідними і неповнорідними) братами і сестрами;
- 3) між двоюрідними братами і сестрами;
- 4) між рідними тіткою, дядьком і племінником, племінницею;
- 5) між усиновлювачем і усиновленим;
- 6) між дітьми, що були усиновлені усиновлювачем;
- 7) у разі визнання особи недієздатною (пункт 3 статті 39 СК);
- 8) у разі тяжкої хвороби або хвороби, небезпечній для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків. Наречені зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я (стаття 30 СК).

Реєстрація шлюбу – юридичний факт, з яким пов'язане виникнення особистих та майнових правовідносин подружжя. Державна реєстрація шлюбу встановлена для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства. Засвідчується Свідоцтвом про шлюб, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України (стаття 27 СК).

Сімейний кодекс України встановлює час і місце реєстрації шлюбу (стаття 28 СК). Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком особисто до будь-якого органу державної реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором. Шлюб реєструється у приміщенні органу державної реєстрації актів цивільного стану після закінчення одного місяця від дня подання особами заяви. Присутність нареченої та нареченого в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою. Наречені мають право на вибір прізвища. Заява про реєстрацію шлюбу втрачає чинність після закінчення трьох місяців від дня її подання.

Особа, яка відмовилася від шлюбу, зобов'язана відшкодувати другій стороні витрати, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля і повернути річ, яка була їй подарована (стаття 31 СК).

Недійсність шлюбу – це форма відмови держави від визнання укладеного шлюбу як юридично значущого акту, виражена в рішенні суду, винесеному в порядку цивільного судочинства у зв'язку з порушенням установлених законом умов укладання шлюбу, що є за своєю суттю заходом захисту.

Порушення умов укладення шлюбу, наявність при укладенні шлюбу обставин, що перешкоджають його реєстрації; реєстрація фіктивного шлюбу служать підставами для визнання шлюбу недійсним.

Припинення шлюбу є юридичним фактом, із яким закон пов'язує важливі правові наслідки.

Підставами припинення шлюбу відповідно до статті 104 СК можуть бути:

- 1) смерть одного з подружжя або оголошення його померлим;
- 2) розірвання шлюбу.

На підстави розірвання шлюбу не впливає наявність між подружжям майнового спору.

Відповідно до сімейного законодавства розірвання шлюбу може здійснюватися:

1) державним органом реєстрації актів цивільного стану (статті 106, 107 СК);

2) судом (статті 109—110 СК).

Розірвання шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану відбувається за наявності двох умов:

1) подружжя не має неповнолітніх дітей;

2) існує взаємна згода подружжя на розірвання шлюбу. У цьому разі державний орган РАЦС виносить постанову про розірвання шлюбу після закінчення одного місяця від дня подання спільної заяви подружжя;

3) за заявою одного з подружжя, якщо другий є визнаний безвісно відсутнім; недієздатним; засуджений за вчинення злочину до позбавлення волі на строк не менш як три роки.

Розірвання шлюбу за рішенням суду відбувається:

1) за спільною заявою подружжя, яке має дітей (стаття 109 СК);

2) за позовом, пред'явленим одним із подружжя за наявності спору.

Сімейний кодекс підставою для розірвання шлюбу встановлює порушення інтересів членів сім'ї, що мають істотне значення.

Відповідно до статті 117 СК жінка та чоловік, шлюб між якими було розірвано, мають право подати до суду заяву про поновлення їхнього шлюбу за умови, що жоден із них не перебував після цього у повторному шлюбі.

12.3 Особисті та майнові права і обов'язки подружжя. Усиновлення

Шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя як немайнових: право на материнство (батьківство), на свободу та особисту недоторканність, на повагу до своєї індивідуальності, на зміну прізвища, на розподіл обов'язків та

спільне вирішення питань життя сім'ї, на особисту свободу тощо (статті 49-56 СК), так і матеріальних.

Реєстрація шлюбу не змінює правового режиму майна, яке кожен із подружжя набув до шлюбу і належить на праві власності кожному особисто (роздільне майно). Сімейний кодекс визначає види роздільного майна і його правовий режим (статті 57-59 СК).

Реєстрація шлюбу, якщо інше не встановлено шлюбним договором, є підставою виникнення права спільної власності подружжя на майно.

Сімейне право України закріплює принцип спільності майна подружжя, який означає об'єднання майна чоловіка і жінки (повністю або в певній частині) в єдину майнову масу та встановлення ряду спеціальних правил щодо його володіння, користування та розпорядження. Режиму спільності майна подружжя властиві такі ознаки:

1) майно, набуте подружжям за час шлюбу, вважається спільним, якщо інше не встановлено домовленістю сторін;

2) подружжя має рівні права щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності;

3) майно належить подружжю без визначення часток кожного з них у праві власності;

4) права подружжя на майно визнаються рівними;

5) до тих пір, поки не буде доведено протилежне, вважається, що кожен з подружжя, який здійснює правочини, діє в інтересах подружжя.

Подружжя самостійно може встановити майнові правила, які не збігаються з нормами, які встановлені ЦК, СК або взагалі не передбачені законодавством.

У СК окреслено три основних види майнових відносин, які можуть регулюватися шлюбним договором:

1) правовий режим майна (стаття 97 СК);

2) порядок користування житлом (стаття 98 СК);

3) право на утримання (стаття 99 СК).

12.4 Особисті немайнові і майнові права та обов'язки батьків і дітей

Особистим немайновим правам та обов'язкам батьків і дітей у СК присвячено спеціальну главу 13. Закріплені в нормах СК особисті немайнові права мають характерні ознаки: ці права позбавлені економічного змісту і не мають грошової оцінки; вони належать усім без винятку батькам та дітям у рівному обсязі; основна частина цих прав виникає з моменту народження людини, тобто вони є її природними правами; вони нерозривно пов'язані з особою їх носія.

Сімейне законодавство визначає основні види особистих немайнових прав, які належать дитині: право жити та виховуватись у сім'ї, право на ім'я, по батькові та прізвище, право висловлювати свою думку, право на спілкування з батьками та іншими родичами, право на свободу переміщення та вибору місця проживання, право на свій захист.

Майнові правовідносини батьків та дітей стосовно належного їм майна розрізняють залежно від джерела його набуття:

- 1) набутого батьками і призначеного для потреб усієї сім'ї;
- 2) набутого за рахунок спільної праці чи спільних коштів батьків і дітей;
- 3) майна, що набувається самими неповнолітніми на різних правових підставах.

Особливі риси правового режиму майна батьків і дітей:

- 1) сімейне законодавство закріплює принцип роздільності майна батьків і дітей і презумпцію права власності батьків на спірне майно (стаття 173 СК);
- 2) на речі, які придбані батьками чи одним із них для забезпечення розвитку, навчання і виховання дитини СК закріплює право власності дитини (стаття 174 СК);
- 3) батьки при визначенні порядку володіння та користування майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, а також роздільним майном зобов'язані враховувати інтереси своїх неповнолітніх дітей;
- 4) майно, що забезпечує виховання і розвиток дитини, батьки зобов'язані передавати їй у користування (частина 1 статті 59, частина 1 статті 176 СК);

5) права батьків і дітей на користування житлом, що є власністю когось із них, установлюються законом (частина 2 статті 176 СК);

6) при розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користуватися ним (стаття 59 СК);

7) майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності (стаття 175 СК);

8) продукція, плоди і доходи від майна, що належить неповнолітній особі, є його власністю. Однак управляють таким майном і доходами від нього батьки дитини. Їм надано право використовувати доходи від цього майна на виховання та утримання інших дітей, а також на невідкладні потреби сім'ї (стаття 178 СК);

9) батьки спільно управляють майном своєї дитини до досягнення нею повноліття та набуття повної цивільної дієздатності (статті 34, 35 ЦК).

Аліментні правовідносини (зобов'язання) батьків та дітей щодо утримання – це правовідносини, у яких одна сторона зобов'язана надати другій стороні утримання на підставах і в порядку, що встановлені законом, а друга сторона вправі вимагати виконання такого обов'язку.

Правовідносини батьків і дітей щодо утримання залежно від самої зобов'язаної особи можна поділити на два основні види, кожен з яких має свої підвиди:

1) аліментні зобов'язання батьків щодо утримання дитини:

а) до досягнення нею повноліття (стаття 180 СК);

б) щодо утримання повнолітніх дочки, сина, які продовжують навчання й у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги (стаття 199 СК);

в) щодо утримання непрацездатних повнолітніх дочки, сина, які потребують матеріальної допомоги (стаття 198 СК);

г) зобов'язання батьків брати участь у додаткових витратах на неповнолітню дитину, що викликані особливими обставинами (стаття 185 СК);

2) аліментні зобов'язання повнолітніх дітей щодо утримання батьків:

а) непрацездатних батьків, що потребують матеріальної допомоги (стаття 202 СК);

б) зобов'язання повнолітніх дітей брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою чи інвалідністю, немічністю (статті 203, 206 СК).

Особливі риси правового режиму майна батьків та дітей, одержаного як аліментні виплати на утримання, встановлені законодавством (статті 180-206 СК).

Усиновлення здійснюється в інтересах дитини, єдиний або обидва батьки якої померли, невідомі, позбавлені батьківських прав, визнані в судовому порядку недієздатними, такими, що пропали безвісті чи оголошені померлими; дали згоду на усиновлення; понад шість місяців не проживають разом із дитиною та без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні, не виявляють щодо дитини батьківської уваги і турботи.

СК встановлює умови, порядок та правові наслідки усиновлення (статті 207-242).

Умови усиновлення – це згода осіб, які відповідно до закону мають на це право; самої дитини; її батьків або осіб, що їх замінюють; одного з подружжя, якщо він не виступає усиновлювачем.

Усиновлення як юридичний акт, який є складним за своїм фактичним складом, включає волевиявлення усиновлювача та рішення суду.

За загальним правилом у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення між усиновлювачем і усиновленим виникають правовідносини, аналогічні батьківським, і одночасно припиняються між усиновленим та його батьками і родичами. За допомогою усиновлення усуваються несприятливі для формування особистості дитини обставини і створюються умови, найближчі до тих, що складаються у сім'ї.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1 Банчук, О. А. Публічне і приватне право: історія українських вчень та сучасність [Текст] / О. А. Банчук. – К. : Конус-Ю, 2008. – 184 с.

2 Боднар, Т. В. Припинення договірних зобов'язань. Договірні зобов'язання в цивільному праві: загальні положення [Текст] : навч. посібник / Т. В. Боднар. – К. : Юстиніан, 2007. – С. 249 – 269.

3 Гетьман, Є. А. Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види [Текст] / Є. А. Гетьман. – Харків : Право, 2012. – 192 с.

4 Жигалкін, І. П. Установи як юридичні особи [Текст] / І. П. Жигалкін. – Харків : Право, 2010. – 168 с.

5 Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наук, концепції) [Текст] : навч. посібник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 400 с.

6 Конституція України [Електронний ресурс] : офіц. текст : від 28 червня 1996 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>.

7 Крестовська, Н. М. Теорія держави і права: Елементарний курс [Текст] / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва. – Харків : ТОВ «Одіссей», 2007. – 432 с.

8 Новікова, В. В. Безоплатні договори у цивільному праві України [Текст] / В. В. Новікова. – Харків : Ксилон, 2008. – 137 с.

9 Олюха, В. Г. Істотні умови цивільно-правового договору [Текст] / В. Г. Олюха. – К. : Право-Інформ, 2012.

10 Основи правового регулювання діяльності залізниць України [Текст] / за заг. ред. М. В. Макаренка. – К. : Київський ун-т економіки і технології транспорту, 2005. – 261 с.

11 Правознавство [Текст]: підручник / Г. І. Балюк, Е. Ф. Демський, В. С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О. В. Дзери. – 11-те вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.

12 Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]: закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV // Офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/how/3477-15>.

13 Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади [Електронний ресурс]: указ Президента України від 01.10.1992 р. № 493/92-IV // Офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/how/493/92>.

14 Про застосування деяких норм Статуту залізниць України та Правил перевезення вантажів [Електронний ресурс]: інформаційний лист Вищого господарського суду України від 20.08.2001 р. №01-8/917 // Офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v_917600-01.

15 Про міжнародні договори України [Електронний ресурс]: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV // Офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/про%20міжнародні%20догово-ри%20україни>.

16 Протасова, В. Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди [Текст] / В. Є. Протасова. – Харків : Право, 2009. – 208 с.

17 Процюк, І. В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління [Текст] / І. В. Процюк. – Харків : Право, 2012. – 584 с.

18 Пучковська, І. Й. Неустойка, порука, гарантія, завдаток, застава та при тримання як способи захисту прав кредитора в договірному зобов'язанні [Текст]: навч. посібник / І. Й. Пучковська. – Харків : ФІНН, 2012. – 144 с.

19 Серьогіна, С. Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики [Текст] / С. Г. Серьогіна. – Харків : Право, 2011. – 768 с.

20 Сімейний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/how/2947-14h>.

21 Сімейне право України [Текст] : підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова [та ін.]; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 200 с.

22 Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України [Текст]. – К. : Оріяни, 1999. – 215 с.

23 Статут залізниць України [Електронний ресурс] : затв. постановою Каб. Міністрів України від 06.04.1998 р. № 457 // Офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. Законодавство України.– Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/how/457-98-п>.

24 Таш'ян, Р. І. Односторонні правочини у цивільному праві [Текст] / Р. І. Таш'ян. – Харків : Право, 2010. – 200 с.

25 Транспортне право України [Текст] : навч. посібник / Ю. О. Заїка, Н. В. Демиденко., О. О. Повяк [та ін.] : за заг. ред. Ю. О. Заїки, Н. В. Демиденко. – К. : КНТ, 2014.

26 Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 16.01. 2003 р. № 435-IV (зі змінами) // Офіц. сайт Верхов. Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>.

27 Цивільне право України [Текст] : підручник : у 2 т. / Л. М. Баранова, М. В. Домашенко [та ін.]; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – 2-ге вид., перероб та доп. – Харків : Право, 2014. – Т. 1. – 656 с.; Т. 2. – 816 с.

28 Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення [Текст] / відп. ред. Ю. В. Баулін. – Донецьк : ВД «Кальміус», 2013. – 424 с.

29 Яворська, О. С. Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України [Текст] : навч. посібник / О. С. Яворська. – К. : Атіка, 2008. – 256 с.

